

ALYTAUS APSKRITIES SAVIVALDYBIŲ PAVELDOSAUGINĖS KULTŪROS PRISTATYMAS

VALSTYBINĖ
KULTŪROS
PAVELDO
KOMISIJA

PAVELDO
DNR

Tyrimą atliko Valstybinė kultūros paveldo komisija

Tyrimo darbo grupė Kultūros paveldo apsaugos analizės grupė. Grupės vadovė Viktorija Gadeikienė.

Atliktą tyrimą aprašė vyriausias specialistas Artūras Stepanovič.

Redaktorė Šarūnė Baronaitė.

Maketuotoja Jolita Šimelionienė.

TURINYS

1	VALSTYBINĖS KULTŪROS PAVELDO KOMISIJOS PIRMININKĖS DOC. DR. VAIDUTĖS ŠČIGLIENĖS ĮŽANGINIS ŽODIS	1
2	KULTŪROS PAVELDO DEPARTAMENTO ALYTAUS–MARIJAMPOLĖS TERITORINIO SKYRIAUS VYR. SPECIALISTĖS DR. MARGARITOS JANUŠONINĖS PRANEŠIMAS „Alytaus apskrities kultūros paveldas: tipologinė įvairovė, apsaugos iššūkiai, lūkesčiai ir rezultatai“	3
3	ALYTAUS APSKRITIES DUOMENŲ PRISTATYMAS	
	Paveldo komisijos vykdomas savivaldybių tyrimas: trukmė, ankstesni rezultatai, perspektyvos	9
	Lietuvos paveldo žemėlapis – paveldo objektų tankis ir jų „židiniai“. Alytaus apskrities kultūros paveldas	12
	Paveldosauginė situacija Alytaus apskrities savivaldybėse. Lietuvos kontekstas	14
	Kultūros paveldo finansavimas Skiriamas finansavimas Pritraukiamas finansavimas Sutelktinis finansavimas Savivaldybių paveldosaugininkai	
	Alytaus apskrities savivaldybių paveldosauginės iniciatyvos Lietuvos kontekste	22
	Savivaldybių saugomi objektai Savivaldybių paveldotvarkos programos Nekilnojamojo kultūros paveldo inventorizavimas	
	Bendrakūra kaip efektyvus kompleksinis kultūros paveldo apsaugos modelis. Alytaus apskrities atvejis	26
	Tarpinstitucinis bendradarbiavimas Bendruomeninės paveldosauginės iniciatyvos Privatų kultūros paveldo objektų valdytojų asmeninės iniciatyvos	
4	Išvados ir pasiūlymai	31
	INFORMACIJOS ŠALTINIŲ SĄRAŠAS	

Paveldas – tai dovana iš praeities, tai išteklius dabarčiai ir ateičiai. Paveldas nėra problema, kurią reikia spręsti, o galimybė bendrakūros principu įkvepianti atgaivinti, puoselėti ir pritaikyti jį šiandienos poreikiams. Lietuva išsiskiria savo unikaliu kultūros paveldu – resursais, kurie suteikia mūsų šaliai išskirtines konkurencines galimybes, nes paveldas, kaip niekas kitas, neperkeliamas į kitą vietą ar erdvę.

Valstybinė kultūros paveldo komisija, suvokdama šią neįkainojamą paveldo vertę, atlieka svarbų vaidmenį jį puoselėjant. Instituciją sudaro dvylikos nepriklausomų ekspertų komanda, kuri nešališkai vertina ir dalyvauja formuojant Lietuvos kultūros paveldo apsaugos politiką. Nors esame patariančioji institucija, aktyviai užsiimame paveldo sklaida, bendradarbiaujame su kitomis institucijomis kultūros paveldo apsaugos klausimais ir ypatingą dėmesį skiriame regionams.

Regionus vertiname todėl, kad juose sutelpa visi mūsų kultūros lobiai, palaikantys paveldo gyvybingumą, aktualumą, suburiantys ir įkvepiantys vietos žmones. Dėl to Valstybinė kultūros paveldo komisija jau beveik tris dešimtmečius nuosekliai renka ir analizuoja savivaldybių veiklos kultūros paveldo apsaugoje duomenis. Šis ilgalaikis tyrimas suteikė mums galimybę įvertinti jų indėlį paveldosaugos srityje ir atrasti sėkmingiausius pavyzdžius.

Siekdami tai dar objektyviau įvertinti, sukūrėme Savivaldybių paveldosauginį indeksą – naują įrankį, leidžiantį ne tik išryškinti gerąsias praktikas, bet ir skatinantį sveiką konkurenciją bei aktyvesnį savivaldybių įsitraukimą į paveldosaugos procesus. Regionų vaidmuo kultūros paveldo apsaugos procesuose dar labiau atsiskleidė, kai 2023 m. Valstybinė kultūros paveldo komisija įteikė prestižinius „Paveldo DNR“ apdovanojimus. Jie suteikė galimybę ne tik įvertinti savivaldybių paveldosaugos nuopelnus, bet ir leido suprasti, kad regionai gali tapti tvaraus paveldosaugos valdymo pavyzdžiais, skatindami pozityvią paveldo komunikaciją ir kuriantys pridėtinę vertę miestams, žmonėms bei vietoms.

Šią vasarą pradėjome kelionę po savivaldybes, siekdami geriau pažinti vietos paveldosauginę kultūrą. Pirmojo stotelė – Alytaus apskritis. Kodėl pradėjome būtent nuo šio krašto? Todėl, kad jis turtingas ne tik savo kultūros paveldu, bet ir pasižymi paveldosauginės situacijos įvairove. Šiandien Alytaus apskritis mums dovanoja ypatingą progą stiprinti mūsų bendradarbiavimą, saugoti ir kartu kurti paveldą kaip bendrą vertybę, kurią galėsime didžiūodamiesi perduoti ateities kartoms.

Vietos bendruomenės yra būtina, nepakeičiama, gyvybingiausia paveldo išsaugojimo dalis. Šio proceso pradžia ir pamatas. Lankydami Alytaus apskrityje ne kartą matėme, kiek daug darbo gali padaryti bendruomenės, jei sulaukia reikiamo palaikymo. Nuo Raižių mečetės atgaivinimo iki Merkinės krašto muziejaus pasiekimų – daugybė vietos iniciatyvų įrodo bendruomenių gebėjimą paveldą ne tik prižiūrėti, bet ir prikelti jį naujam gyvenimui.

Šioje kelionėje pirmiausia mus į priekį veda bendrakūros jėga. Kai susivienijame – valstybės institucijos, savivaldybės, vietos bendruomenės ir kultūros paveldo objektų savininkai – kiekvienas iš mūsų tampa kultūros paveldo kūrėju ir saugotoju. Mūsų misija yra sukurti tokią aplinką, kurioje paveldosaugos politikos formuotojai, valstybės institucijos ir savivalda padėtų paveldą saugantiems ir puoselėjantiems žmonėms.

Tad kviečiu visus, kam rūpi kultūros paveldas, drauge tobulinant naująjį įrankį siekti, kad paveldas neliktų tik praeitis ar jos materialus priminimas, bet įkvepiantis šiandienos ir rytojaus iššūkių sprendimų šaltinis.

*Pagarbiai, Paveldo komisijos pirmininkė
doc. dr. Vaidutė Ščiiglienė*

Alytaus apskrities kultūros paveldas: tipologinė įvairovė, apsaugos iššūkiai, lūkesčiai ir rezultatai

Hum. m. dr. Margarita Janušonienė

Vienas svarbiausių krašto kultūrinio identiteto dėmenų – per šimtmečius praeities kartų sukurtas ir iki mūsų dienų išlikęs materialusis kultūros paveldas. 2024-11-15 Kultūros vertybių registro (toliau – Registras) duomenimis Alytaus apskrities teritorijoje yra 1372 nekilnojamosios ir 634 kilnojamosios kultūros vertybės. Dzūkijos krašto kultūros paveldas tipologiškai labai įvairus: regione dominuoja archeologinio, urbanistinio, architektūrinio, sakralinio, istorinio ir memorialinio paveldo objektai. Analizuojant regiono archeologijos paveldą pastebima, kad Dzūkijoje labai daug įvairių periodų akmens amžiaus stovyklaviečių ir gyvenviečių, ypač Varėnos rajone apie Dubičius, prie Titno ir Glūko ežerų, Ūlos, Katros, Merkio, Nemuno upių slėniuose ir terasose. Dzūkijoje yra trys Lietuvoje žinomos vėlyvojo paleolito titnago gavybos vietos: Ežeryno, Margionių ir Titno kasyklos. Reikšmingą archeologinių paminklų dalį sudaro laidojimo vietos (pilkapiai, pilkapynai, kapinynai), piliakalniai ir gynybiniai įtvirtinimai, piliavietės, dvarvietės, senųjų miestų vietos ir jų kultūriniai sluoksniai. Piliakalniai, praeityje turėję gynybinę paskirtį, šiandien saugomi moksliniam pažinimui ir viešajam naudojimui. Vieni žinomiausių ir lankomiausių – Punios, Merkinės, Liškiavos, Alytaus ir Rudaminos piliakalniai [il. 1]. Piliakalniai yra lengviausiai identifikuojami archeologijos paveldo objektai, o kitos archeologinės vietos reikalauja specialiųjų žinių ir suprantamesnio jų vertės paaiškinimo. Archeologijos paveldas yra labai svarbi Lietuvos kultūros paveldo dalis, tai unikalūs ir neatkuriami išteklių, dažniausiai esantys vieninteliu priešistorės pažinimo šaltiniu. Seniausieji Dzūkijos archeologijos paveldo objektai priskiriami vėlyvojo paleolito laikotarpiui, gyvuoja apie 12 000 metų ir pasižymi didele kontekstine verte.

Liškiavos piliakalnis | M. Janušonienės nuotr.

Prie seniausių, legendomis apipintų, paveldo objektų priskiriami mitologiniai akmenys, kurių yra visoje Dzūkijos teritorijoje, bet daugiausiai – Varėnos rajone. Vieni įspūdingiausių – Švendubrės akmuo su dubenėliais, dar vadinamas Velnio akmeniu, Raganos (Viedzmos) akmuo netoli Liškiavos, Didysis Dzūkijos akmuo Vangelonių kaime, Salos (Mergos) akmuo Salų kaime ir kt.

Reikšmingą Alytaus krašto paveldo dalį sudaro urbanistinis paveldas – istoriniai miestų ir miestelių centrai. Išlikusiuose kvartaluose ir atskiruose statiniuose aiškiausiai atsispindi istorinė vietovės raida: natūralus miesto augimas ir plėtra, o vėliau – paveldui žalą daranti intervencija. Į Registrą Alytaus rajone įrašytos Simno, Daugų ir Butrimonių miestelių istorinės dalys, Varėnos rajone – Merkinės ir Valkininkų, Lazdijų rajone – Veisiejų. Siekiant išsaugoti autentišką kurortinės architektūros paveldą, 2005 m. į Registrą įrašyta ir Druskininkų miesto istorinė dalis. Urbanistikos objektuose įprastai saugoma kompleksinė vertybių visuma: archeologiniai sluoksniai, istorinės valdų ribos, gatvių tinklas, aikštės, užstatymo linijos ir tankis, erdvių kompozicija, statinių tūriai, pastatų architektūra, medžiagų autentiškumas. Urbanistinės struktūros archajiškumu išsiskiria Simno ir Valkininkų miestelių istoriniai centrai.

Į Registrą įrašyti devyni Alytaus apskrities etnografiniai kaimai. Jie laikomi autentiškiausiais, labiausiai regiono identitetą reprezentuojančiais paveldo objektais, kuriuose ir šiandien galima pajauti amžiais tobulintų ir puoselėtų etnoarchitektūros tradicijų galią. Dzūkijoje, lyginant su kitais Lietuvos regionais, išliko daugiausia gatvinių kaimų, kurių kūrimuisi įtakos turėjo Valakų reforma. Šių kaimų struktūra nedaug pakito nuo jų susikūrimo [il. 2]. Kita grupė – padriki, savaime susikūrę ir mišrios struktūros kaimai. Dauguma įvairių tipų saugotinių etnografinių kaimų, ar jų dalių, yra Varėnos rajone – Dargužių, Čižiūnų, Zervynų, Musteikos, Lynežerio, Dubininko, Rudnios, Kašėtų kaimai, Druskininkų savivaldybės teritorijoje – Švendubrės kaimo istorinė dalis. Išsaugoti autentiškus etnografinius kaimus darosi vis sunkiau, čia, kaip ir saugomose istorinėse miestelių dalyse, susiduriama su plėtos ir modernizavimo poreikių sunkumais. Labai svarbu tinkamai rūpintis ne tik materialioju paveldu, gyvenamųjų ir ūkinių pastatų išsaugojimu, bet ir nematerialioju – gyvensenos ir tradicijų palaikymu. Į UNESCO nematerialaus paveldo objektų sąrašą įrašytos lietuviškosios kryždirbystės ir polifoninių dainų tradicijos, o į Lietuvos nematerialaus kultūros paveldo vertybių sąvadą – Varėnos krašto drevinės bitininkystės ir šilinių dzūkų grybavimo tradicijos. Tai unikalios veiklos, kurias verta visomis formomis palaikyti ir puoselėti, nes vienijanti šių tradicijų ašis – jų archajiškumas ir autentiškumas. Norint išsaugoti regiono išskirtinumą, tradicijų, papročių, tautosakos, muzikos, šokių, kalbos etninį savitumą (tarmes, etninius vietovardžius) – viso šio paveldo puoselėjimas turi tapti prioritetine regiono kultūros politikos dalimi. Patys dzūkai dzūkavimą laiko svarbiu juos vienijančiu požymiu.

Sodyba gatviniame Čižiūnų kaime | M. Janušonienės nuotr.

Kraštovaizdį pagyvina mažosios architektūros paminklai. Senosios dzūkų kaimų kapinės neįsivaizduojamos be medinių kryžių. Dzūkijoje, lyginant su Žemaitija ar Aukštaitija, tokių paminklų, ypač tarpukario laikotarpio ir ankstesnių, išliko gerokai mažiau. Gana didelė dalis paminklinių kryžių sunyko dar sovietmečiu, kiti – jau nepriklausomybės laikotarpiu. Mediniai memorialiniai liaudies meno paminklai labiausiai nukenčia dėl objektyvių priežasčių: biologinių kenkėjų (įvairių vabzdžių, medžio puvinio) ir atmosferos poveikio (drėgmės ir temperatūros pokyčių). Jei jais nesirūpinama, paminklai natūraliai sudūlėja. Geriau išsilaikė kaimų kryžiai ar kryžiai, stovintys prie sodybų ir turintys savininkus, kurie juos prižiūri ir paremontuoja. Dzūkiškų kryžių puošyba labai įvairi: yra visai paprastų, beveik be papuošimų ir labai puošnių, gausiai ornamentuotų kryžių. Būdingas dzūkiško kryžiaus pavyzdys – taisyklingas lygiašonis trikampis, kurį sudaro dvi ilgos ietys, ar ietis ir alebarda, susikertančios su horizontaliąja kryžma, o jų galai prie stiebo suglaudžiami. Kryždirbystės paveldo objektų nykimas yra liūdinanti tendencija, todėl labai svarbu palaikyti kryždirbystės tradiciją. Džiugu, kad ir kaimų bendruomenės, ir privatūs asmenys tai supranta, kraštovaizdis pasipildo naujais, kryždirbystės objektais, kurie pagaminti išlaikant ir / ar interpretuojant tradicijas.

Atskirą ir labai reikšmingą Alytaus apskrities paveldo segmentą sudaro įvairių tautų sakralinis paveldas – bažnyčios, sinagogos, mečetė. Bažnyčios – ne tik išskirtiniai architektūros paminklai ir juose esantys sakralinio meno kūriniai, tai vietos dvasinio gyvenimo centras, glaudžiai susijęs su parapijos ir bendruomenės istorija. Bažnytinėse metrikų knygose išsaugota informacija šiandien gali tapti vieninteliu šaltiniu norint sužinoti savo šeimos ar giminės istoriją. Viena seniausių Alytaus krašte – 1520 m. statyta Simno bažnyčia, kuri po daugelio perstatymų išlaikė renesanso architektūros stilistinius bruožus. Turtinga istorija pasižymi Merkinės, Liškiavos, Rumbonių, Pivašiūnų ir dauguma kitų krašto bažnyčių. Didžioji dalis jų dabartinį pavidalą įgavo po pertvarkymų XIX amžiuje, tačiau jų istorijos ištakos siekia kur kas ankstesnius laikus [il. 3].

Dzūkijos bažnyčiose saugomas vertingas ir labai įvairus vaizduojamosios ir taikomosios sakralinės dailės paveldas: šalia Pranciškaus Smuglevičiaus altorinių paveikslų rasime nežinomų liaudies menininkų drožybos pavyzdžių, aukšto lygio Vakarų Europos dirbtuvėse pagamintų religinių reikmenų, liturginės tekstilės. Menine verte ypatingai išsiskiria Liškiavos, Merkinės, Valkininkų, Nedzingės, Daugų, Rumbonių, Pivašiūnų ir Simno bažnyčių sakralinės dailės paveldas. Stebuklingais laikomų Švč. Mergelės Marijos atvaizdų yra Merkinės, Simno ir Valkininkų bažnyčiose, o malonėmis garsėjantis Pivašiūnų bažnyčios Švč. Mergelės Marijos paveikslas 1988 m. Žolinės atleidų metu kardinolo Vincento Sladkevičiaus vainikuotas Šv. popiežiaus Jono Pauliaus II dovanotomis karūnomis ir jam suteiktas Nuliūdusiųjų Paguodos titulas [il. 4].

Merkinės Švč. Mergelės Marijos Ėmimo į dangų bažnyčia
| M. Janušonienės nuotr.

Centrinis Pivašiūnų bažnyčios altorius su Švč.
Mergelės Marijos paveikslu
| M. Janušonienės nuotr.

Lyginant su kitais Lietuvos regionais, dvarų sodybų Alytaus apskrityje buvo nedaug, o išliko dar mažiau. Į registrą įrašytos Aštriosios Kirsnos, Bulakavo, Rudaminos, Būdviečio, Veisiejų, Leipalingio, Raudonosios Alovės, Obelijos, Rodžios ir Nedzingės dvarų sodybos ar pavieniai išlikę jų fragmentai. Aštriosios Kirsnos dvaras dėl pastatų ir tvenkinių gausos yra vienas didžiausių Lietuvoje. Daugumos dvarų sodybų pastatai yra mūriniai, tik Nedzingės dvaro gyvenamasis namas medinis. Dalis dvarų pastatų sutvarkyti ir naudojami įvairioms reikmėms (nuo ūkinių iki kultūrinių), kiti dar tik laukia, kada bus tvarkomi ir restauruoti [il. 5]. Dvarų pastatai dažnai yra vieni reikšmingesnių Alytaus apskrities architektūros paveldo objektų, bet šalia jų būtina paminėti Druskininkų miesto medinių vilų architektūrą, įdomią mecenatystės istoriją turinčią Kurnėnų mokyklą šalia Alytaus, Valkininkų, Marcinkonių, Šeštokų geležinkelio stočių kompleksus ir daugybę kitų kuklesnių, architektūrinę vertę turinčių pastatų.

Atskirą Alytaus regiono raidos tarpsnį atspindi inžinerinis ir fortifikacijos paveldas – gynybiniai Alytaus fortai ir su geležinkelio linija Alytus–Varėna susiję objektai: pylimai, tiltai, upių pralaidos, vandens siurblinė, Vilniaus karo apygardos artilerijos poligono sandėlis Senosios Varėnos kaime.

Didelę bendro Dzūkijos paveldo dalį sudaro istorinio ir memorialinio paveldo objektai: neveikiančios senosios kapinaitės, su nepriklausomybės ir pokario rezistencijos kovomis susiję objektai: mūšių, bunkerių, vadaviečių, kovų, žūties ir palaidojimų vietos. Kita grupė objektų siejama su išskiliomis krašto asmenybėmis: į Registrą įrašytos su dailininkų ir rašytojų gyvenimu bei kūryba susiję vietos: Mikalojaus Konstantino Čiurlionio, Vinco Krėvės-Mickevičiaus, Antano Žmuidzinavičiaus, Jono Reitelaičio, Motiejaus Gustaičio, Anzelmo Matučio, Antano Jonyno memorialiniai muziejai ar tėviškių sodybos [il. 6].

Verta paminėti vėlyviausio laikotarpio, XX a. antroje pusėje sukurtus monumentaliosios dailės objektus: sienų tapybą buvusioje Valkininkų vaikų sanatorijoje „Pušėlė“, vitražus ir reljefus įvairiose sanatorių erdvėse Druskininkuose, sienų tapybą „Audėjos“ buvusiuose Alytaus medvilnės kombinato kultūros rūmuose. Dailininkų Algirdo Steponavičiaus ir Birutės Žilytės sukurtas didelės apimties dvylikos teminių kompozicijų kūrinys Valkininkų sanatorijoje yra įspūdingas originalus modernistinio meno objektas, todėl labai svarbu, kad būtų išsaugotas, nes puikiai reprezentuoja sovietinio laikotarpio Lietuvos monumentalųjį meną. Laikmečio dviasį taip pat atspindi 1980 m. dailininkų Romo Dalinkevičiaus ir Nijolės Vilutytės sukurta figūrinė kompozicija „Audėjos“. Tai charakteringas, puikios meninės ir technologinės kokybės XX amžiaus 8–9 dešimtmečių sandūros Lietuvos monumentaliosios dekoratyvinės dailės pavyzdys, atliktas sudėtinga grafito technika [il. 7].

Leipalingio dvaro rūmai
| M. Janušonienės nuotr.

Motiejaus Gustaičio memorialinis muziejus
| M. Janušonienės nuotr.

Sgrafitas Audėjos Alytaus kultūros centre
| M. Janušonienės nuotr.

Kultūros paveldo apsaugos išbandymai, lūkesčiai ir rezultatai

Pagal dabartinį teisinį reglamentavimą pagrindinis kultūros paveldo apsaugos tikslas yra išsaugoti Lietuvos nekilnojamąjį kultūros paveldą ir perduoti ateities kartoms, sudaryti sąlygas visuomenei jį pažinti ir juo naudotis. Tinkamai saugomas ir prižiūrimas kultūros paveldas formuoja valstybės įvaizdį ir yra stipriai susijęs su bendraisiais tvaros sociokultūrinės raidos procesais. Pagrindinės kultūros paveldo apsaugos problemos ir išbandymai kyla dėl lūkesčių neatitinkančios teisinės bazės, sudėtingos ir lėtos kultūros paveldo objektų apskaitos ir įpaveldinimo sistemos, nuolatinio lėšų stygiaus paveldo objektų tvarkybai. Skirtingų tipologinių grupių kultūros paveldo objektų grupės susiduria su skirtingomis grėsmėmis: istoriniuose miesteliuose pavojų kelia agresyvi urbanistinė raida, dažnai neatsižvelgiama į istorinį kontekstą, etnoarchitektūriniai kaimai nyksta dėl sparčiai mažėjančio gyventojų skaičiaus ir miestietiškančio gyvenimo būdo, stambiems architektūriniams objektams ir sakraliniams pastatams reikalingos ypatingai didelės investicijos, kurių savininkai neturi, archeologijos paveldas nyksta dėl sparčios urbanizacijos ir žemės ūkio veiklos. Vis dėlto situacija neabejotinai gerėja ir yra kuo pasidžiaugti visuose paveldo apsaugos sistemos sektoriuose.

Sutvarkytas Liškiavos bažnyčios ir vienuolyno kompleksas | M. Janušonienės nuotr.

Po nepriklausomybės atkūrimo didžiausios apimtios paveldotvarkos darbai atlikti reikšmingiausiuose Alytaus apskrities sakraliniuose objektuose: Liškiavos [il. 8], Rumbonių, Pivašiūnų, Merkinės bažnyčių kompleksuose, Aštriosios Kirsnos ir Leipalingio dvaruose. Mažesnės apimtios tvarkybos darbai vykdyti daugelyje krašto bažnyčių: Simno, Rudnios, Krikštonių, Veisiejų, Rudaminos, Druskininkų ir kt. Ypač daug lėšų ir pastangų pareikalavo Alytaus, Punios, Merkinės ir Liškiavos piliakalnių avarinės būklės likvidavimo ir pritaikymo lankymui darbai. Druskininkuose sutvarkytas K. Dineikos fizinės kultūros parkas. Per pastarąjį dešimtmetį labai išaugusi Europos Sąjungos ir įvairių tarptautinių fondų parama gerokai palengvino kultūros paveldo objektų savininkų ir valdytojų situaciją. Gavus paramą, sutvarkyti etnoarchitektūrinių Zervynų ir Musteikos kaimų pastatų stogai, langai ir tvoros. Tai labai pagerino šių vietovių kultūrinį kraštovaizdį. Restauratorių dėmesio sulaukė V. Krėvės-Mickevičiaus ir M. Gustaičio memorialiniai muziejai, Raižių mečetė ir joje esantis vienas seniausių Europoje minbaras [il. 9], Alytaus sinagoga [il. 10] ir unikali Kurnėnų mokykla [il. 11]. Visai neseniai Druskininkuose baigti Chemiko Markevičiaus vilos, kurioje įsikurs Žako Lipšico memorialinis muziejus, tvarkybos darbai [il. 12], tvarkoma keletas kitų medinių kurorto vilų. Kruopščiai restauruota dešimtys sakralinio meno kūrinių (dažniausiai paveikslų ir skulptūrų), didelės meninės vertės bažnyčių altoriai ir sienų tapyba.

Kiekvienas tinkamai sutvarkytas ir naudojamas kultūros paveldo objektas prisideda prie gyvenimo kokybės gerinimo, praturtina vietos bendruomenę, skatina pasididžiavimo jausmą ir suburia kitiems prasmingiems darbams. Pagarba kultūros paveldui reiškia pagarbą sau patiems ir atspindi visuomenės brandos bei sąmoningumo lygį. Visi esame atsakingi už vietų, kuriose gyvename, genius loci ir kultūros paveldo objektų išsaugojimą.

Raižių mečetės minbaras
| M. Janušonienės nuotr.

Kurnėnų mokyklos klasė
| M. Janušonienės nuotr.

Alytaus sinagoga
| M. Janušonienės nuotr.

Chemiko Markevičiaus vila Druskininkuose
| M. Janušonienės nuotr.

ALYTAUS APSKRITIES DUOMENŲ PRISTATYMAS

Paveldo komisijos vykdomas savivaldybių tyrimas: trukmė, ankstesni rezultatai, perspektyvos

Valstybinė kultūros paveldo komisija (toliau – Paveldo komisija) yra nepriklausoma patariančioji ekspertinė institucija, kurios vienas iš pagrindinių siekių – ugdyti visų lygių politikų ir visuomenės suvokimą kultūros paveldo apsaugos politikos ir strategijos klausimais, aktualinti kultūros paveldo apsaugos politikos sampratą, tikslus ir jos svarbą. Sukaupta patirtis rodo, kad paveldo situacija labai priklauso nuo savivaldos ir bendruomenių. Tai puikiai įrodo nuo 1997 m. Paveldo komisijos renkama informacija apie paveldosauginę situaciją Lietuvos savivaldybėse. Paveldo komisija kasmet prašo visų Lietuvos savivaldybių pateikti duomenis apie lėšų panaudojimą saugant kultūros paveldą. Vykdytas ilgalaikis tyrimas atskleidžia, kaip laikui bėgant kinta savivaldybių prioritetai ir finansinės kultūros paveldo apsaugos galimybės.

Lygindami duomenis pastebėjome, kad vienos savivaldybės labai skiriasi nuo kitų. Skirtumai yra ne tik dėl skiriamų lėšų ar paveldo objektų gausos. Norint geriau suprasti šiuos dėsningumus, 2023 m. buvo sukurtas Savivaldybių paveldosauginis indeksas – savivaldybių reitingas, kuris pagal specialią metodologiją padeda įvertinti paveldosauginę situaciją visoje Lietuvoje.

Sudarytas savivaldybių paveldosauginis reitingas – bandomasis projektas, ir yra gauta nemažai atsiliepimų ir pasiūlymų kaip jį tobulinti, todėl buvo nuspręsta bendradarbiauti su paveldosaugininkais, merais ir jų komandomis, vietos bendruomenėmis ir paveldo objektų valdytojais visose Lietuvos savivaldybėse ir kartu atnaujinti Savivaldybių paveldosauginio indekso nustatymo kriterijus. Tikimasi, kad miestai ir rajonai vietoj pasyvių duomenų teikimo vienetų taps aktyviais šio indekso bendrakūros dalyviais. Siekiama, kad Savivaldybių paveldosauginis indeksas padėtų inicijuoti sveiką savivaldybių konkurenciją, skatintų jose paveldo apsaugos iniciatyvas, formuotų ilgalaikį bendrakūros požiūrį į kultūros paveldo objektų išsaugojimą. Tai unikali galimybė savivaldybėms pamatyti savo stipriąsias puses arba lengviau nustatyti kryptis, kuriose dirbant būtų efektyviausiai gerinama paveldosauginė kultūra.

2024–2026 m. Paveldo komisija planuoja atnaujinti Savivaldybių paveldosauginį indeksą, daugiau dėmesio skiriant kokybiniam vertinimui. Norėdama aptarti indekso tobulinimo galimybes su pačiais respondentais (savivaldybėmis), objektyviai įvertinti savivaldybėse susiformavusią „paveldosauginę kultūrą“, siekdama identifikuoti paveldosauginį regiono tapatumą, Paveldo komisija įvykdė bandomąjį projektą Alytaus apskrities savivaldybėse: organizavo susitikimus su vietos paveldosaugininkais ir suinteresuotomis bendruomenėmis, kasmetinės apklausos ir tikslinio anketavimo metodu surinktos medžiagos pagrindu vyko diskusijos, buvo lankomi kultūros paveldo objektai.

Atsižvelgiant į Savivaldybių paveldosauginį indeksą paaiškėjo, kad penkios Alytaus apskrities savivaldybės reitingo skalėje išsidėsto tiek pirmame dešimtuکه (Alytaus m. savivaldybė – 9), tiek viduryje (Druskininkų savivaldybė – 21, Varėnos r. savivaldybė – 28), tiek reitingo apatiniame penketuke (Alytaus r. savivaldybė – 56, Lazdijų r. savivaldybė – 59) [1]. Šiais metais atlikto tyrimo tikslas buvo susipažinti su paveldosaugine situacija Alytaus apskrities savivaldybėse iš arčiau, apsilankyti jose ir nustatyti, ar savivaldybių pasiskirstymas reitingo skalėje atitinka esamą situaciją.

[1] Savivaldybių paveldosauginis indeksas 2022 - <https://www.kulturostyrimai.lt/visos-temos/kulturos-politika/savivaldybiu-paveldosauginis-indeksas-2022/>

Būtina atkreipti dėmesį, kad atliekant tyrimą, buvo analizuojama ir vertinama ankstesnių Paveldo komisijos tyrimų metu surinkta informacija ir pačių šio regiono savivaldybių atsakymai į užklausas. Lentelėje pateikiama 2021 m. Paveldo komisijos iš respondentų gauti atsakymai apie savivaldybių paveldosauginius prioritetus, paveldosauginį identitetą ir požiūrį į jų teritorijoje esančias kultūros vertybes.

**Alytaus apskrities savivaldybių atsakymai į Paveldo komisijos užklausą 2021 m.
Kalba netaisyta**

	Savivaldybės prioritetai ir vizija / požiūris į kultūros paveldą; su koku paveldu save identifikuoja savivaldybė ir kaip mato savo vaidmenį jo apsaugoje
Alytaus m.	Viešųjų paslaugų kokybės ir prieinamumo užtikrinimas, ekonominio augimo skatinimas, didinant verslo konkurencingumą, eksporto apimtį ir gyventojų užimtumą, darni miesto infrastruktūros plėtra. Kultūros paveldas identifikuojamas rekreacine prasme ir kaip atvykstamąjį turizmą skatinanti priemonė. Remiantis savivaldybės kultūros programos priemone (kultūros vertybių ir paveldo objektų priežiūra, apskaita ir populiarinimas) finansuojami kultūros vertybių ir paveldo objektų priežiūros darbai ir tvarkybos projektai [2].
Alytaus r.	Alytaus rajono savivaldybė siekia užtikrinti, jog kultūros paveldo objektai, esantys Alytaus rajone, būtų saugomi ir tvarkomi. Lietuvos Respublikos nekilnojamųjų vertybių registre yra 410 objektų, į kilnojamųjų vertybių registrą įrašyta 210 objektų. Alytaus rajone yra 19 piliakalnių su senovinėmis gyvenvietėmis. Dailės kūrinių daugiausia yra sukaupta bažnyčiose. Simno, Daugų miestų ir Butrimonių miestelio pagrindinės aikštės įrašytos į urbanistikos paminklų sąrašą. Architektūros paveldą sudaro bažnyčios, koplyčios, gyvenamieji namai. Vertingiausias paveldas: Rumbonių bažnyčios ansamblis, Simno bažnyčia, Punios piliakalnis, dailininko A. Žmuidzinavičiaus memorialinė sodyba, Kurnėnų mokyklos statinių kompleksas, dailės kūrinių, koplytstulpiai. Savivaldybės teritorijoje vykdomas kultūros paveldo objektų išryškinimas, pritaikymas pažinimui ir turizmui. Kultūros paveldo objektų išryškinimas, išsaugojimas ir pritaikymas pažinimui sudaro išskirtines sąlygas formuoti krašto patrauklumą turizmui. Unikalių archeologinių, istorinių, gamtinių kultūros paveldo objektų saugojimas yra ilgas ir sudėtingas procesas, reikalaujantis tyrimų, planavimo bei investicijų, tačiau įgalina kurti nepakartojamą aplinką, kuriančią palankias sąlygas pažinimui bei turizmo vystymui [3].
Druskininkų	Savivaldybės prioritetas – išlikusio kultūros paveldo išsaugojimas jį pritaikant šiandieniniams kurorto poreikiams [4].
Lazdijų r.	Lazdijų rajono savivaldybė neturi daug išlikusio architektūrinio kultūros paveldo, todėl dėmesį skiria piliakalnių teritorijos įveiklinimui bei priežiūrai, mūšių bei žūties vietų priežiūrai [5].
Varėnos r.	Varėnos rajono savivaldybės administracijai svarbūs visi kultūros paveldo objektai, todėl juos prižiūrint nėra skirstoma į svarbius ar nesvarbius [6].

Šaltinis: sudaryta remiantis Alytaus apskrities savivaldybių pateiktais atsakymais

[2] Alytaus m. savivaldybės administracijos vyriausiojo specialisto atsakymas (gautas 2021-07-16 el. paštu)

[3] Alytaus r. savivaldybės administracijos 2021-07-14 raštas Nr. (3.33)K-26-2959

[4] Druskininkų savivaldybės administracijos 2021-07-20 raštas Nr. S12-2429

[5] Lazdijų r. savivaldybės administracijos raštas (gautas 2021-10-04 el. paštu)

[6] Varėnos r. savivaldybės administracijos Kultūros ir sporto skyriaus 2021-08-06 raštas Nr. PSD-2683-(16.8.)

Atsižvelgiant į lentelėje pateiktą informaciją, galima daryti išvadą, kad dalyje regiono savivaldybių – Alytaus m. (*Kultūros paveldas identifikuojamas rekreacine prasme ir kaip atvykstantąjį turizmą skatinanti priemonė*), Alytaus r. (*Kultūros paveldo objektų išryškėjimas, išsaugojimas ir pritaikymas pažinimui sudaro išskirtines sąlygas formuoti krašto patrauklumą turizmui*), Druskininkų (*Savivaldybės prioritetas – išlikusio kultūros paveldo išsaugojimas jį pritaikant šiandieniniams kurorto poreikiams*) – kultūros paveldas yra vertinamas kaip stiprų potencialą turintis resursas / instrumentas, galintis prisidėti prie vietos ekonomikos augimo. Akivaizdu, kad kultūros paveldas tapo svarbiu turizmo traukos centru, todėl savivaldybės siekia pritaikyti jį turizmo poreikiams, o tuo pačiu kurti naujas ekonomikos augimo galimybes ir padidinti visuomenės susidomėjimą istorija ir kultūra.

Atliekant tyrimą buvo atsižvelgiama į ankstesnių Paveldo komisijos analizių metų surinktą informaciją, Savivaldybių paveldosauginio indekso duomenis, atliktą Alytaus regiono savivaldybių paveldosaugininkų anketavimą ir savivaldybių „paveldosauginės kultūros“ lygio vertinimą apsilankymų metu. Buvo norima įvertinti ne tik kiekybinį (savivaldybių lėšų apimtys, kurias jos skiria ir pritraukia kultūros paveldo apsaugai), bet ir kokybinį (paveldosaugos koncepcijos ir praktikos modeliai savivaldybėse) savivaldybių vykdomos kultūros paveldo apsaugos aspektą. Taigi, stengtasi tyrimui suteikti ir empirinį pobūdį – vienu iš naujų uždavinių tapo situacijos analizė apsilankant savivaldybėse gyvai, gautos informacijos apibendrinimas ir sisteminimas. Paveldo komisijos raštais ir tikslinio anketavimo būdu surinkta informacija siekta išsiaiškinti teorinius faktus ir dėsningumus.

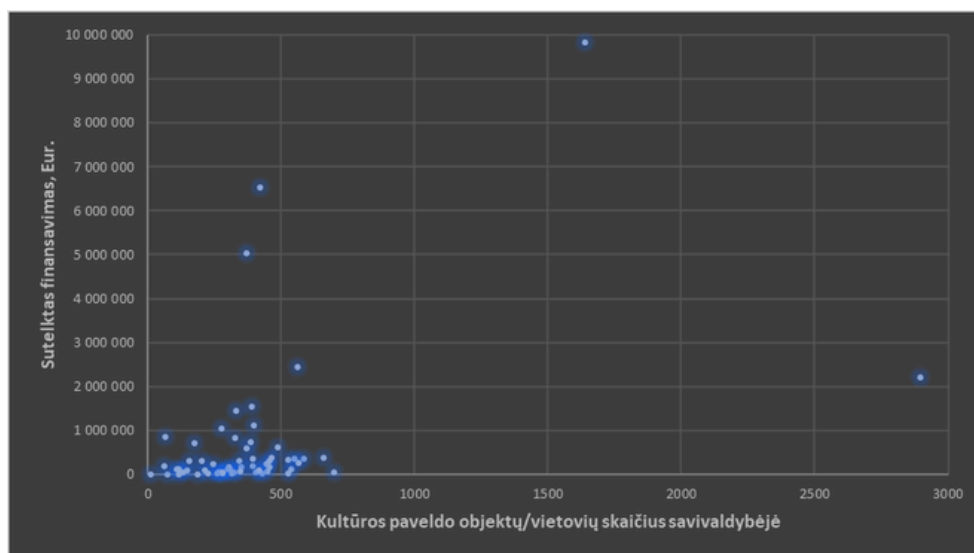
Lietuvos paveldo žemėlapis – paveldo objektų tankis ir jų „židiniai“. Alytaus apskrities kultūros paveldas

Įvertinus kultūros paveldo objektų koncentraciją atskirų Lietuvos savivaldybių teritorijose, paaiškėja, kad didžiojoje dalyje savivaldybių (beveik pusėje) yra po 300-500 kultūros paveldo objektų (valstybės / savivaldybės saugomi, paminklai, registriniai). Kultūros paveldo objektų gausa išsiskiria Vilniaus ir Kauno miestų savivaldybės, kuriose kultūros paveldo objektų skaičius viršija 1000. Tuo tarpu Visagino, Alytaus m., Birštono ir Kazlų Rūdos savivaldybėse kultūros paveldo objektų yra vos po keliasdešimt [7].

Vertinant kultūros paveldo geografinį išsidėstymą nustatyta, kad daugiausiai paveldo objektų, kurie pasiskirstę palyginti nedideliame plote, yra Vilniaus ir Kauno miestų savivaldybės (daugumą vertybių sudaro statiniai, tad tai daro didelę įtaką miestų vystymui). Objektų skaičiaus koncentracija taip pat išsiskiria ir kitų miestų teritorijos, rajonai vakarų Žemaitijoje, Aukštaitijoje ties Švenčionimis ir Ignalina, Neries ir Nemuno slėniuose. Likusioje Lietuvos dalyje paveldo vertybės pasiskirsčiusios tolygiau.

Vertinant kultūros paveldui savivaldybių 2023 m. tiek skirtą, tiek pritraukto finansavimo ir savivaldybėje esančių kultūros paveldo objektų santykį didžioji dalis savivaldybių išsidėsto apytikriai panašiam diapazone. Verta paminėti, kad aukščiausias pozicijas užima Biržų r., Birštono, Klaipėdos m., Kauno m. ir Kauno r., Vilniaus r., Šiaulių m., Radviliškio r., Šakių r., Alytaus m. savivaldybės.

Kultūros paveldo objektų skaičiaus savivaldybėse ir savivaldybių sutelkto finansavimo kultūros paveldui 2023 m. santykis

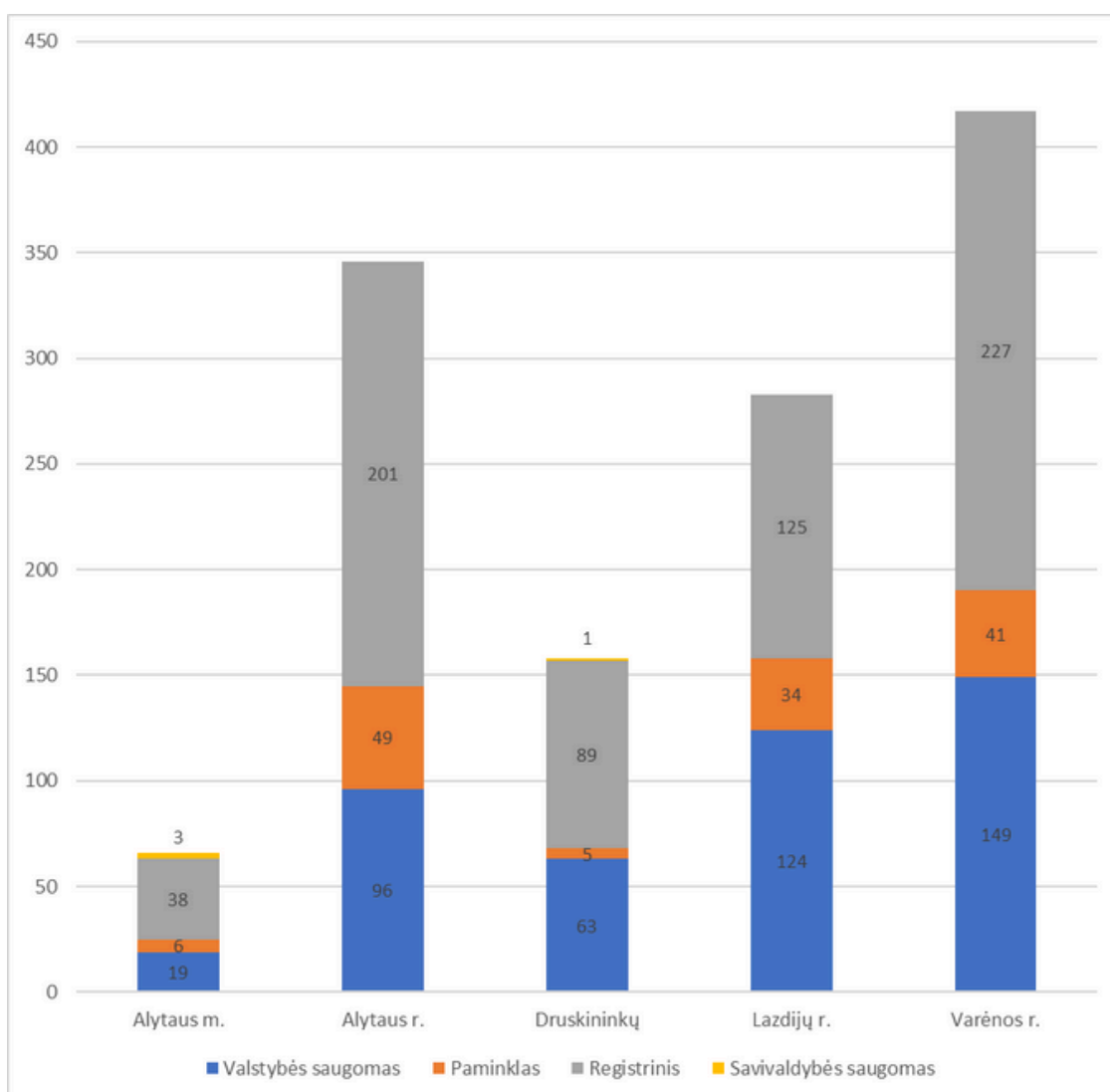

Šaltinis: sudaryta remiantis Kultūros vertybių registro ir savivaldybių pateiktais duomenimis

Vertinant Alytaus apskrities kultūros paveldo ypatybes, galima sakyti, kad regionas išsiskiria mediniu etnografinių kaimų ir istorinių miestelių paveldu, tačiau kiekviena regiono savivaldybė pasižymi savitais kultūros paveldo objektais, kurie atspindi vietos istoriją, architektūrinės ir etnografinės tradicijas.

Dideliu kultūriniu potencialu ir kultūros paveldo objektų gausa bei įvairove išsiskiria Varėnos r. savivaldybė. Pietų Lietuvoje įsikūręs rajonas yra ypač turtingas savo paveldu – čia susilieja įvairių tautų ir kultūrų istorija, palikusi ryškius pėdsakus kraštovaizdyje, architektūroje ir tradicijose. Rajone išlikę daug tradicinių medinių sodybų ir ūkinių statinių, kurie yra dzūkiško architektūros stiliaus pavyzdys, yra daug archeologinių objektų, partizaninio pasipriešinimo vietų, su M. K. Čiurlionio atminimu susijusių ženklų. Tuo tarpu Druskininkų savivaldybė gali pasigirti istoriniam kurortui būdingais pastatais, o Alytaus miestas, nors per savo ilgą ir nelengvą istoriją praradęs daug paveldo, išlaikė ir puoselėja žydiškos istorijos palikimą, miesto kultūriniame kraštovaizdyje išsiskiriančius piliakalnius. Lazdijų r. savivaldybėje daug partizanų kovos ir žūties vietų, o Alytaus rajonas didžiuojasi sakraliniu ir archeologiniu paveldu.

Kultūros paveldo objektai ir vietovės Alytaus apskrities savivaldybėse

Šaltinis: sudaryta remiantis Kultūros vertybių registro ir savivaldybių pateiktais duomenimis

Paveldosauginė situacija Alytaus apskrities savivaldybėse. Lietuvos kontekstas

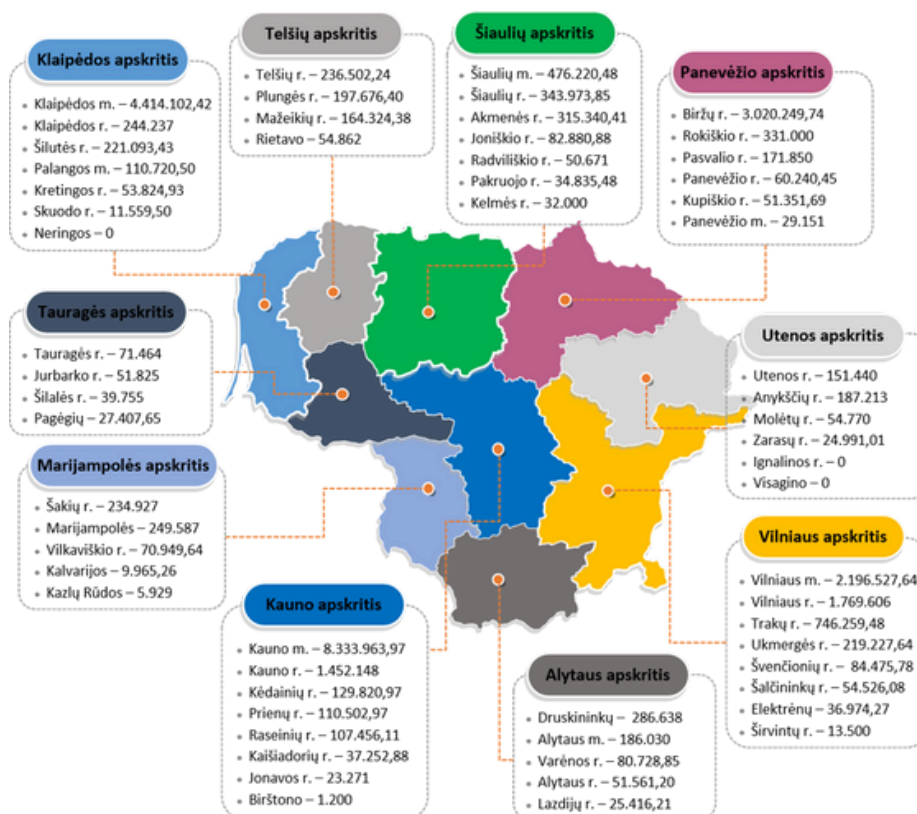
Kultūros paveldo finansavimas

Savivaldybės turi svarbų vaidmenį kultūros paveldo išsaugojime, nes jos yra arčiausiai vietos bendruomenių ir gali geriausiai suprasti jų poreikius bei prioritetus. Kultūros paveldo finansavimas savivaldybėse yra svarbi vietos valdžios atsakomybė, siekiant išsaugoti, prižiūrėti ir puoselėti kultūros vertybes. Finansavimas kultūros paveldui gali būti pritraukiamas ir paskirstomas iš įvairių šaltinių: savivaldybės biudžeto, valstybinės paramos, tarptautinių fondų ir privačių investicijų. Tinkamas kultūros paveldo finansavimas savivaldybėse reikalauja suderinto požiūrio ir įvairių finansavimo šaltinių bei partnerių įtraukimo. Tai leidžia ne tik išsaugoti kultūros paveldą, bet ir skatina vietos bendruomenių įsitraukimą ir padeda kurti ekonominę naudą, pagrįstai tikintis investicinės grąžos. Savivaldybės turi būti proaktyvios ieškomos įvairių finansavimo šaltinių ir partnerių.

Kultūros paveldo finansavimas

Verta atkreipti dėmesį, kad atlikto tyrimo imtis yra plati (60 savivaldybių), o savivaldybių kultūros paveldui skiriamos lėšos panaudojamos skirtingoms veikloms. Tai priklauso nuo konkrečios savivaldybės turimų finansinių išteklių, kultūros paveldo objektų gausos ir būklės tos savivaldybės teritorijoje, savivaldybės prioritetų.

Savivaldybių skirtas finansavimas kultūros paveldui 2023 m.

Atlikus tyrimą paaiškėjo, kad 2023 m. bendros savivaldybių kultūros paveldui skirtos finansavimo apimtys (beveik 28 mln. eurų) yra labai aukštame lygyje, palyginus su daugeliu ankstesnių metų. Išanalizavus atlikto tyrimo rezultatus, ypač išsiskiria šios savivaldybės, kurios skyrė dideles sumas kultūros paveldo apsaugai: didžiųjų miestų ir jų žiedinės savivaldybės – Kauno, Klaipėdos, Vilniaus, Šiaulių, ir mažesnės savivaldybės – Biržų r., Trakų r., Rokiškio r., Akmenės r. Minėtos savivaldybės vykdo didelės apimties kultūros paveldo tvarkybos darbus sakraliniuose objektuose, dvaruose ir atskiruose pastatuose, kuriuos sutvarko ir pritaiko šiandieninėms reikmėms.

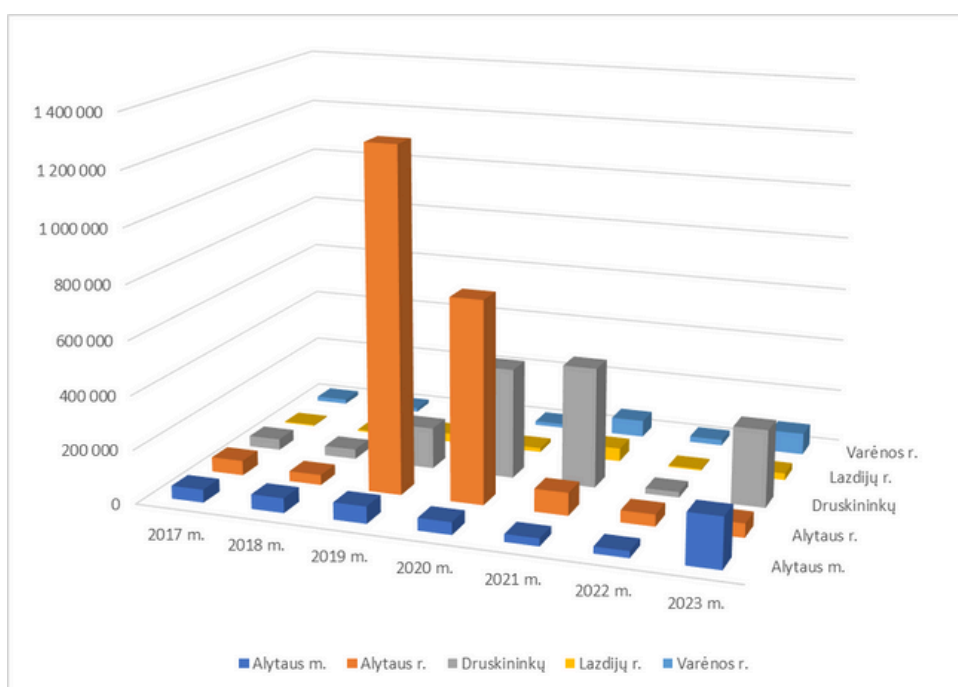
Išanalizavus per paskutinius septynerius metus Alytaus apskrities savivaldybių skirtą finansavimą kultūros paveldui išryškėja, kad didžiąją analizuojamo laikotarpio dalį finansavimas lieka gana panašus. Galima išskirti pavienius atvejus, kai gerokai didesnis finansavimas buvo skirtas Alytaus r. ir Druskininkų savivaldybėse, o kitose savivaldybėse buvo kiek mažesni pakylėjimai. Pastebima, kad iš savivaldybės biudžeto skirtas finansavimas padidėjimai sutampa su iš kitų šaltinių pritrauktomis didesnėmis lėšomis, t. y. kai pavyksta pritraukti didesnį finansavimą kultūros paveldui iš kitų šaltinių, savivaldybės privalo daugiau prisidėti, kad būtų įgyvendintas didesnis projektas.

Alytaus apskrities savivaldybių skirtas finansavimas kultūros paveldui 2017–2023 m.

	2017 m.	2018 m.	2019 m.	2020 m.	2021 m.	2022 m.	2023 m.
Alytaus m.	48091	54485	63501	46229	28635	25073	186030
Alytaus r.	55086	37884	1271959	748202	84613	44452	51561
Druskininkų	41000	36500	153800	410500	446500	20375	286638
Lazdijų r.	4250	5868	31810	15200	49348	5100	25416
Varėnos r.	16946	13794	13172	14500	63200	21455	80728

Šaltinis: sudaryta remiantis Kultūros vertybių registro ir savivaldybių pateiktais duomenimis

Alytaus apskrities savivaldybių skirtas finansavimas kultūros paveldui 2017–2023 m.

Šaltinis: sudaryta remiantis Kultūros vertybių registro ir savivaldybių pateiktais duomenimis

Išanalizavus Alytaus apskrities regiono savivaldybėse skiriamo finansavimo kultūros paveldui tvarkas ir priežastis, nuo kurių priklauso skiriamų lėšų dydis, galima daryti išvadą, kad savivaldybių biudžetuose, sudarius preliminarų metinį darbų planą, numatomos tam tikros sumos paveldosaugos sričiai (Alytaus r. [8]). Savivaldybės valdomiems objektams finansavimas skiriamas savivaldybės tarybos sprendimu (Alytaus m. [9]). Investicijų dydis priklauso nuo poreikio ir investicinės grąžos perspektyvos – galimos būsimos pridėtinės vertės (Alytaus m. [10]), nuo vykdomos objektų stebėsenos, kurios metu vertinama objektų būklė ir sprendžiama, kokių veiksmų imtis (Varėnos r. [11]), nuo objekto būklės ir jo patrauklumo lankytojams (Lazdijų r. [12]), ar savivaldybės gebėjimo laiku parengti būtinus dokumentus (Druskininkų [13]).

Pritraukiamas finansavimas

Vertinant, kiek savivaldybės finansiškai prisideda prie kultūros paveldo apsaugos, svarbu atkreipti dėmesį ne tik į pačių savivaldybių kultūros paveldui skirtas sumas, bet ir finansavimą, pritrauktą iš kitų šaltinių: valstybės, tarptautinių fondų, privataus sektoriaus ir kt.

Paprastai savivaldybės kiekvienais metais kultūros paveldui skiria apytikriai panašią sumą, o pavienių finansavimo padidėjimo „šuolių“ priežastimi dažniausiai būna tarptautinių fondų lėšomis finansuoti projektai, prie kurių įgyvendinimo nemaža finansine dalimi prisideda savivaldybė. Taigi, gana nedidelį kultūros paveldo objektų apsaugos finansavimą, kurį skiria valstybė ir savivaldybė, kompensuoja savivaldybių administracijų gebėjimas sėkmingai pasinaudoti Europos Sąjungos struktūrinių fondų ir kitų tarptautinių fondų lėšomis. Beveik ketvirtadalis visų savivaldybių 2023 m. vykdė darbus, kuriuos iš dalies finansavo Europos Sąjungos ar kiti tarptautiniai fondai.

Išanalizavus Alytaus regiono savivaldybių iš įvairių šaltinių (valstybės, tarptautinių fondų, privataus sektoriaus ir kt.) sutelktą finansavimą, pastebima, kad savivaldybės aktyviai ieško finansavimo galimybių kultūros paveldui: teikia paraiškas gauti lėšų iš Nekilnojamųjų kultūros vertybių tvarkybos darbų (paveldotvarkos) finansavimo programų, ieškoma galimybių gauti finansavimą iš įvairių tarptautinių projektų (pvz., per Interreg Europe programas siekiama gauti finansavimą Alytaus m. ir Alytaus r. piliakalnių infrastruktūros tvarkymui).

Alytaus apskrities savivaldybių pritrauktas finansavimas kultūros paveldui 2017–2023 m.

	2017 m.	2018 m.	2019 m.	2020 m.	2021 m.	2022 m.	2023 m.
Alytaus m.	118000	50000	80000	80000			
Alytaus r.			178392	1157645	34486	261931	
Druskininkų			260400	860200	841100	41845	
Lazdijų r.			150450	15000	206056		9933
Varėnos r.	182480		8318	50000			

Šaltinis: sudaryta remiantis savivaldybių pateiktais duomenimis

[8] Alytaus r. savivaldybės administracijos Komunalinio ūkio ir architektūros skyriaus vyriausioji specialistė Almos Kontrauskienės anketinės apklausos duomenys

[9] Alytaus m. savivaldybės administracijos Miesto ūkio skyriaus vyriausiojo specialisto Nerijaus Abromaičio anketinės apklausos duomenys

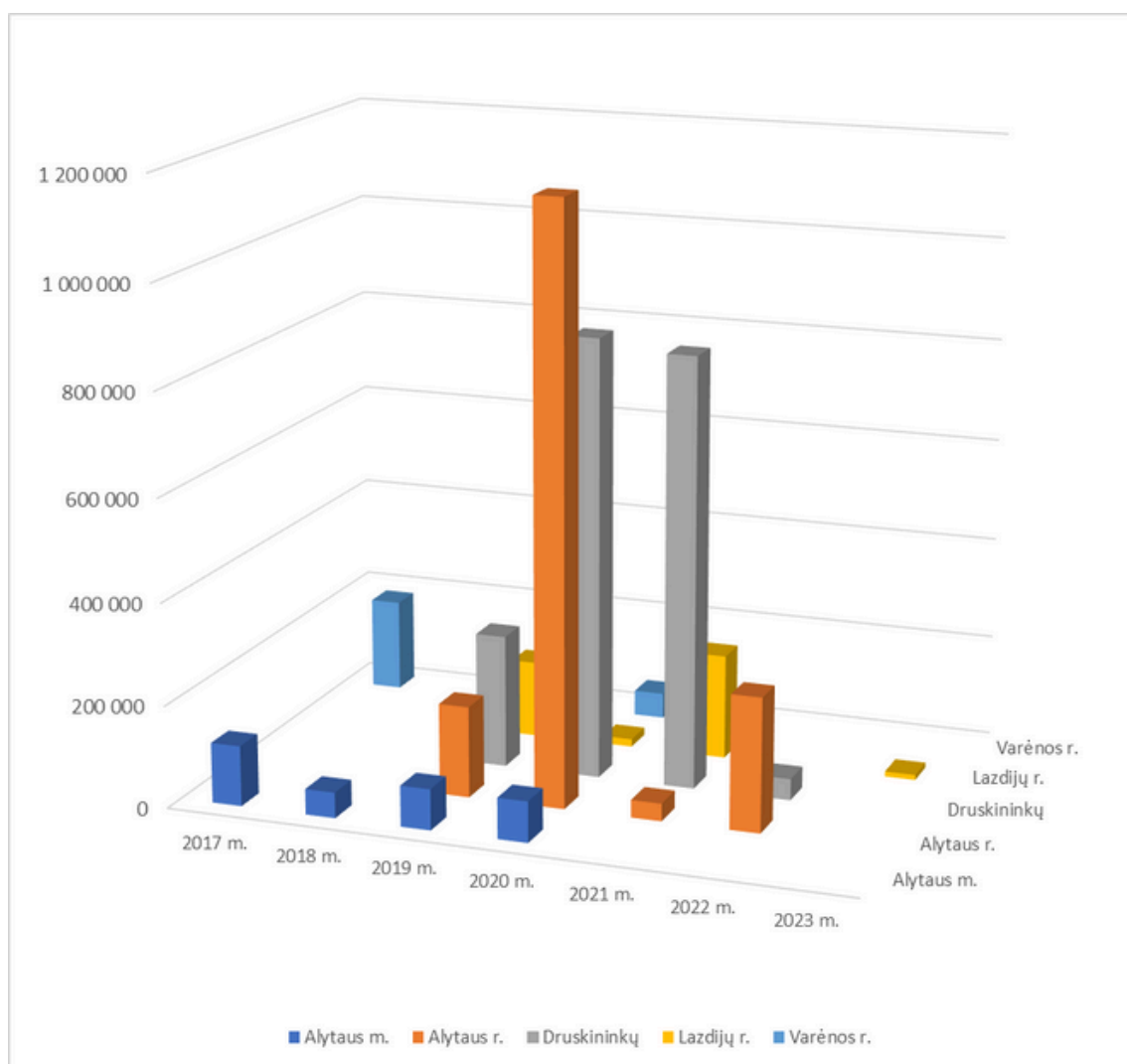
[10] Alytaus m. savivaldybės administracijos Miesto ūkio skyriaus vyriausiojo specialisto Nerijaus Abromaičio anketinės apklausos duomenys

[11] Varėnos r. savivaldybės administracijos Kultūros ir sporto skyriaus vyriausiasis specialisto Sauliaus Korocejaus anketinės apklausos duomenys

[12] Lazdijų r. savivaldybės administracijos Architektūros ir teritorijų planavimo skyriaus vyriausiosios specialistės Rasos Kūlokaitės-Adomynienės anketinės apklausos duomenys

[13] Druskininkų savivaldybės administracijos Architektūros ir urbanistikos skyriaus vedėjo pavaduotojo – vyriausiojo architekto Viliaus Margelio anketinės apklausos duomenys

Alytaus apskrities savivaldybių pritrauktas finansavimas kultūros paveldui 2017–2023 m.

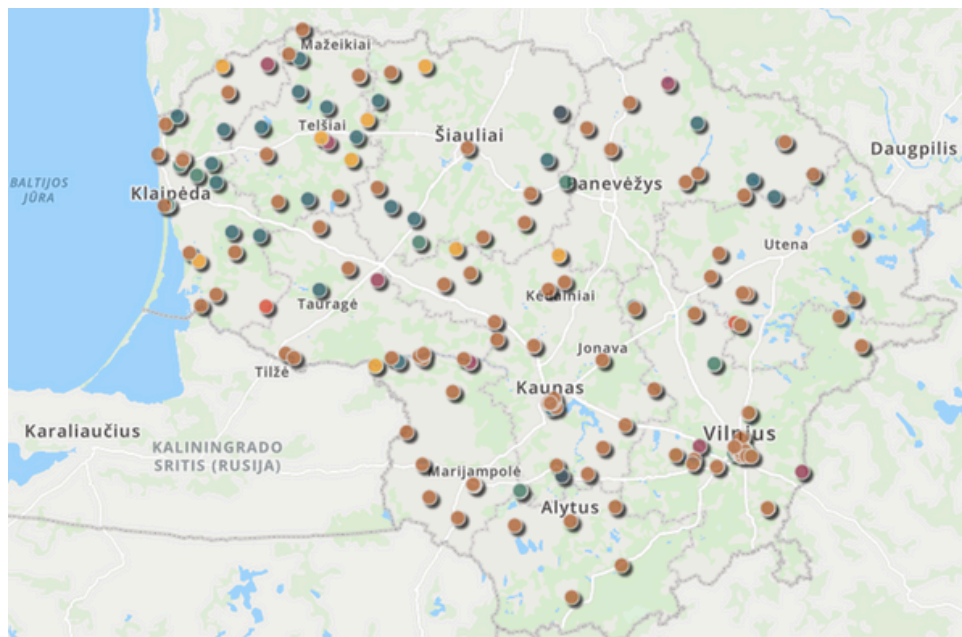

Šaltinis: sudaryta remiantis Kultūros vertybių registro ir savivaldybių pateiktais duomenimis

Reikia atkreipti dėmesį, kad pilnai savivaldybėms patenkinti esamo finansavimo poreikio nepavyksta dėl aktyvios konkurencijos ir ribotų valstybės lėšų – daugelis Lietuvos savivaldybių rengia projektus ir siekia gauti finansavimą iš tų pačių šaltinių, todėl svarbu, kad projektas būtų išskirtinis ir tinkamai parengtas. Palyginimui, Alytaus apskrityje yra tik 5 kultūros paveldo objektai, kuriuose tvarkybos darbai buvo finansuoti pagal 2018–2023 m. valstybines Nekilnojamųjų kultūros vertybių tvarkybos darbų (paveldotvarkos) finansavimo programas [14]. Dar vienas veiksnys, dėl kurio ne visada teikiami projektai gauti finansavimą kultūros paveldui – biurokratiniai sunkumai, sudėtingi finansavimo gavimo procesai ir dideli reikalavimai. Tuo tarpu tarptautinės organizacijos dažnai gali skirti kur kas didesnes sumas nei nacionalinės institucijos. Europos Sąjungos fondai gali pasiūlyti didesnę finansinę paramą, kuri leistų įgyvendinti daugiau finansinių išteklių reikalaujančius kultūros paveldo tvarkybos projektus. Tačiau tarptautinės organizacijos ir fondai gali turėti išskirtinius kriterijus, kurie neatitinka vietos projektų poreikių. Neretai paraiškų teikimo procesas yra sudėtingas, tarptautiniai fondai reikalauja išsamaus projektinio dokumentų rinkinio, kuriame būtų pateikiami projekto techniniai, finansiniai ir ataskaitiniai dokumentai. Dėl šių priežasčių neretai yra atsisakoma teikti paraiškas.

[14] Kultūros paveldo atvirų duomenų portalas: Paveldotvarkos programos duomenų suvestinė - <https://paveldas.maps.arcgis.com/apps/dashboards/100521c834784a029015c4fdaf55c483>

Kultūros paveldo objektai, kuriuose tvarkybos darbai finansuojami (finansuoti) pagal 2018-2023 m. valstybinės Nekilnojamųjų kultūros vertybių tvarkybos darbų (paveldotvarkos) finansavimo programas

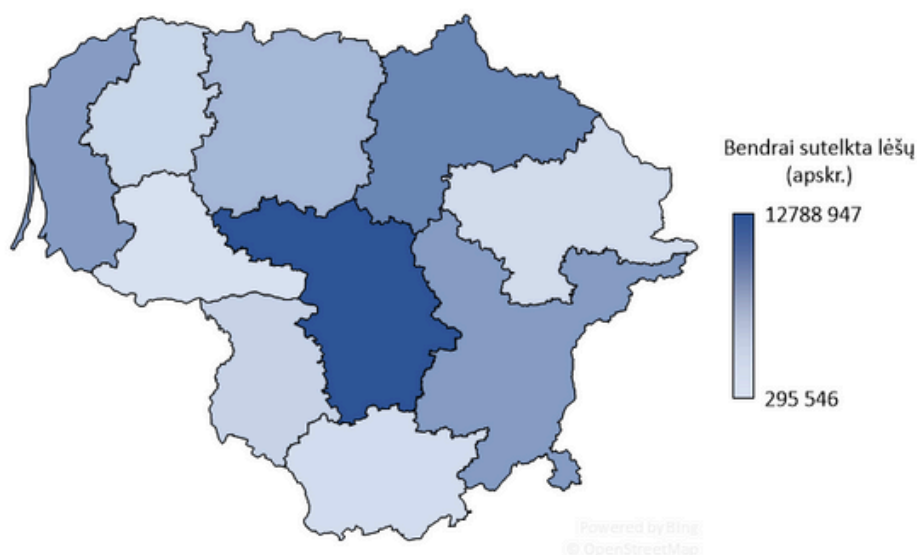

Šaltinis: Kultūros paveldo atvirų duomenų portalas – Paveldotvarkos programos duomenų suvestinė [15]

Sutelktinis finansavimas

Apskaičiavus savivaldybių iš įvairių šaltinių sutelktas lėšas kultūros paveldui pagal apskritis, galima daryti išvadą, kad didžiojoje dalyje apskričių 2023 m. kultūros paveldui buvo sukaupta virš milijono eurų (7 iš 10 apskričių).

Lietuvos savivaldybių pritrauktas finansavimas kultūros paveldui 2023 m. (pagal apskritis)

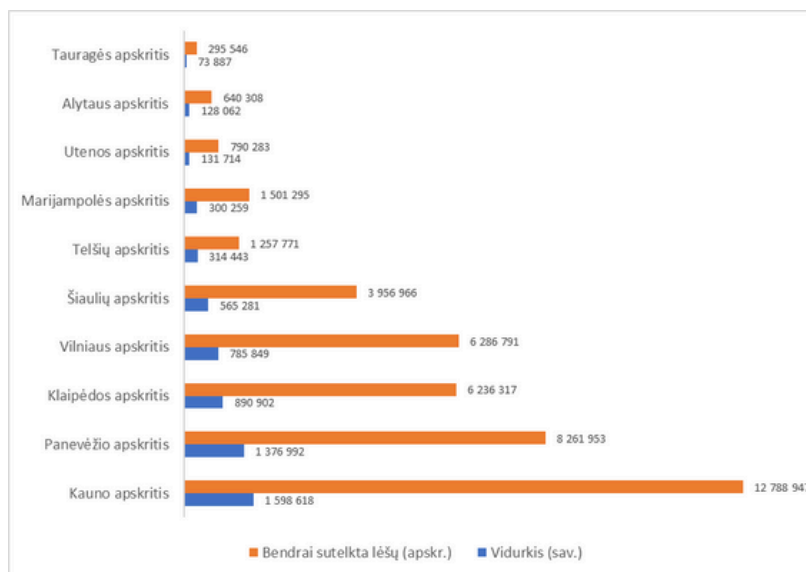

Šaltinis: sudaryta remiantis savivaldybių pateiktais duomenimis

[15] Kultūros paveldo atvirų duomenų portalas: Paveldotvarkos programos duomenų suvestinė – <https://paveldas.maps.arcgis.com/apps/dashboards/100521c834784a029015c4fdaf55c483>

Vertinant visas kultūros paveldui sutelktas lėšas, galima išskirti kelias grupes: akivaizdžiai pirmaujančią Kauno apskritį, kurioje kultūros paveldui sutelkta beveik 13 mln. Eur, Panevėžio, Klaipėdos, Vilniaus ir Šiaulių apskritys, kur kultūros paveldui sutelkta 4–8 mln. Eur, Telšių, Marijampolės, Utenos ir Alytaus apskritys, kultūros paveldui sutelkusias 600 tūkst.–1,3 mln. Eur, Tauragės apskritis, kurioje kultūros paveldui sutelkta 300 tūkst. Eur. Įvertinus savivaldybių iš visų galimų šaltinių sutelkto finansavimo kultūros paveldui vidurkius pagal apskritis, grupavimo eiliškumo tendencijos išlieka maždaug tokios pat, nors atotrūkiai nebe tokie akivaizdūs.

Lietuvos savivaldybių pritrauktas finansavimas kultūros paveldui 2023 m. (pagal apskritis)

Šaltinis: sudaryta remiantis savivaldybių pateiktais duomenimis

Nors esamas tarpinstitucinio bendradarbiavimo modelis sudaro galimybę iš skirtingų šaltinių finansuoti skirtingų segmentų nekilnojamojo kultūros paveldo objektų tvarkybą, tačiau pastebima, kad jis kol kas neužtikrina pakankamo arba bent jau didžiosios dalies reikiamų lėšų sukaupimo. Šiuo metu patenkinama tik nedidelė dalis (ankstesnių Paveldo komisijos tyrimų metu savivaldybių pateiktais duomenimis – nuo penktadalio iki trečdalia) viso lėšų, reikalingų kultūros paveldo tvarkybai savivaldybėse, poreikio dalis. Nei valstybė, nei savivaldybės nepajėgios pilnai finansiškai užtikrinti kultūros paveldo išsaugojimo, todėl kultūros paveldo sutvarkymui ir privačių investicijų pritraukimui būtina kurti finansinių ir nefinansinių paskatų sistemas, kurios skatintų nekilnojamojo kultūros paveldo objektų savininkus (valdytojus) aktyviau tvarkyti valdomus objektus, taip pat paveldo vertybes aktyviau integruoti į kitas sritis.

Vertinant Alytaus apskrities savivaldybių pastangas kultūros paveldo finansavimo srityje, galima išskirti 2019–2023 m. nuosekliai finansuojamus (tvarkomus) kultūros paveldo objektus kiekvienos savivaldybės teritorijoje. Duomenys pateikiami lentelėje.

Prioritetiniai objektai, kurių tvarkymui Alytaus apskrities savivaldybės skyrė / pritraukė finansavimą 2019–2023 m.

Alytaus m.	Alytaus sinagoga
Alytaus r.	Kurnėnų Lauryno Radziukyno mokykla Punios piliakalnis
Druskininkų	Leipalingio dvaras
Lazdijų r.	Motiejaus Gustaičio memorialinis namas Lietuvos partizanų Kalniškės mūšio vietos kompleksas
Varėnos r.	Vazos namas Merkinėje Lietuvos partizanų ir jų rėmėjų memorialinis kompleksas Merkinėje

Šaltinis: sudaryta remiantis savivaldybių pateiktais duomenimis

Savivaldybių paveldosaugininkai

Tyrimas parodė, kad savivaldybių paveldosaugininkų darbo sritis yra labai plati. Jų darbo apimtys ir atliekamos užduotys priklauso nuo konkrečios savivaldybės paveldo turtingumo, turimų resursų ir aktualiausių iškilusių problemų. Pagrindinės veiklos sritys: pirminis kultūros paveldo objektų identifikavimas ir vertinimas (inventorizavimas), kultūros paveldo apsaugos planavimas, projektų vertinimas, kultūros paveldo apsaugos kontrolė ir priežiūra, bendravimas su visuomene, kultūros paveldo sklaida, bendradarbiavimas su kitomis institucijomis. Darbo apimtys priklauso nuo konkrečių sąlygų: kultūros paveldo objektų skaičiaus ir įvairovės (savivaldybėse, turinčiose daug vertingų paveldo objektų, paveldosaugininkų darbo krūvis yra didesnis nei turinčiose mažiau paveldo objektų), savivaldybės finansinių galimybių (kuo didesnis finansavimas skiriamas kultūros paveldo apsaugai, tuo daugiau užduočių gali atlikti paveldosaugininkai), teisinės bazės (aiški ir nuosekli teisinė bazė palengvina paveldosaugininkų darbą), visuomenės požiūrio (aktyvi ir įsitraukusi visuomenė gali padėti paveldosaugininkams efektyviau atlikti savo darbą).

Paveldo komisijai vykdant tyrimą ir vertinant savivaldybės požiūrį į kultūros paveldą, paveldosaugininko pareigybės savivaldybės administracijoje buvimas buvo vienas svarbiausių vertinimo aspektų. Akivaizdu, kad ne visos savivaldybės turi galimybę ir poreikį steigti atskirus kultūros paveldo apsaugos padalinius. Tai aktualu didžiųjų miestų savivaldybėms: Vilniaus, Kauno, Klaipėdos miestų, kurios turi tokius padalinius.

Alytaus apskrities savivaldybių pritrauktas finansavimas kultūros paveldui 2017–2023 m.

Savivaldybė	Vardas, pavardė	Pareigos	Veiklos sritys
Alytaus m.	Nerijus Abromaitis	Miesto ūkio skyriaus vyriausiasis specialistas	Pagrindinės veiklos sritys specializacija: laidojimo ir kapinių tvarkymo priežiūra ir kontrolė Papildomos veiklos sritys specializacija: nekilnojamojo kultūros paveldo objektų priežiūra ir stebėseną. [16]
Alytaus r.	Alma Kontrauskienė	Komunalinio ūkio ir architektūros skyriaus vyriausioji specialistė (dirbanti pagal darbo sutartį)	Vykdomos funkcijos: teritorijų planavimas, savivaldybės GIS duomenų bazių administravimas, kultūros paveldo apsauga. [17]
Druskininkų	Vilius Margelis	Architektūros ir urbanistikos skyriaus vedėjo pavaduotojas – vyriausiasis architektas	Kurujama sritis: statybos leidimų išdavimas, teritorijų planavimo dokumentų rengimas, nekilnojamojo kultūros paveldo tvarkymas. [18]
Lazdijų r.	Rasa Kūlokaitė-Adomynienė	Architektūros ir teritorijų planavimo skyriaus vyriausioji specialistė	Pareigybės specializacija: nekilnojamas kultūros paveldas, teritorijų planavimas. [19]
Varėnos r.	Saulius Korocejus	Kultūros ir sporto skyriaus vyriausiasis specialistas	Vykdo Kultūros vertybių projektų dalinio finansavimo iš Varėnos rajono savivaldybės biudžeto lėšų administravimą. Prireikus vykdo su krizių valdymo ir civilinės saugos sistemos uždavinių įgyvendinimu susijusias funkcijas ir nenuolatinio pobūdžio pavidimus. Organizuoja tarptautinį bendradarbiavimą, susijusį su nekilnojamojo kultūros paveldo apsauga, bendradarbiauja su kitų savivaldybių paveldosaugos padaliniais. [20]

Šaltinis: sudaryta remiantis Kultūros vertybių registro ir savivaldybių pateiktais duomenimis

[16] https://alytus.lt/lt/savivaldybes-administracija/organizacine-struktura/miesto-ukio-skyrius#sec_miesto-ukio-skyrius

[17] <https://www.arsa.lt/index.php?3006530093>

[18] <https://druskininkusavivaldybe.lt/lt/kontaktai?sections=13&duty=&query=>

[19] <https://www.lazdijai.lt/struktura-ir-kontaktai/52/architekturos-ir-teritoriju-planavimo-skyrius/d5>

[20] <https://varena.lt/kontaktai/saulius-korocejus/>

Likusiose savivaldybėse situacija yra skirtinga: didžiojoje dalyje savivaldybių yra įsteigta atskira paveldosaugininko pareigybė, kitose – už kultūros paveldo apsaugą atsakingas specialistas vykdo ne tik jam pavestas paveldosaugos funkcijas, bet ir priskirtas papildomas funkcijas arba paveldo apsaugos funkcija būna kaip papildoma, atsižvelgiant į kitas vykdomas pagrindines funkcijas.

Visose Alytaus regiono savivaldybėse paveldosaugininkams prie kultūros paveldo apsaugos funkcijų priskirta vykdyti ir papildomas funkcijas, todėl paveldosaugininko funkcijoms vykdyti skiriama tik dalis darbo laiko. Dėl didelio darbo krūvio ir papildomų funkcijų, laiko stokos ir finansinių išteklių trūkumo atsiranda papildomų sunkumų vykdyti su kultūros paveldo apsauga susijusias veiklas.

Kaip savo pagrindines darbineis veiklas regiono savivaldybių paveldosaugininkai išskyrė nekilnojamųjų kultūros paveldo objektų stebėseną (Alytaus m. [21], Alytaus r. [22], Lazdijų r. [23], Varėnos r. [24]), kultūros paveldo objektų ženklinimą (Alytaus r. [25]), viešinimą ir sklaidą (Alytaus m. [26], Alytaus r. [27]), priežiūros ir tvarkybos darbų administravimą (Alytaus m. [28], Varėnos r. [29]), finansavimo poreikio nustatymą (Varėnos r. [30]).

Paveldosaugininkų darbą apsunkina neigiama paveldo objektų valdytojų ir visuomenės nuomonė dėl įsipareigojimų ir apribojimų, susijusių su kultūros paveldo objektais (Alytaus m. [31]), atsainus objektų valdytojų požiūris į valdomų kultūros paveldo objektų tvarkymą (Alytaus r. [32]), finansinių galimybių stoka (Alytaus r. [33], Lazdijų r. [34]).

Išvažiuojamieji posėdžiai | Paveldo komisijos nuotr.

- [21] Alytaus m. savivaldybės administracijos Miesto ūkio skyriaus vyriausiojo specialisto Nerijaus Abromaičio anketinės apklausos duomenys
- [22] Alytaus r. savivaldybės administracijos Komunalinio ūkio ir architektūros skyriaus vyriausioji specialistė Almos Kontrauskienės anketinės apklausos duomenys
- [23] Lazdijų r. savivaldybės administracijos Architektūros ir teritorijų planavimo skyriaus vyriausiosios specialistės Rasos Kūlokaitės-Adomynienės anketinės apklausos duomenys
- [24] Varėnos r. savivaldybės administracijos Kultūros ir sporto skyriaus vyriausiasis specialisto Sauliaus Korocejaus anketinės apklausos duomenys
- [25] Alytaus r. savivaldybės administracijos Komunalinio ūkio ir architektūros skyriaus vyriausioji specialistė Almos Kontrauskienės anketinės apklausos duomenys
- [26] Alytaus m. savivaldybės administracijos Miesto ūkio skyriaus vyriausiojo specialisto Nerijaus Abromaičio anketinės apklausos duomenys
- [27] Alytaus r. savivaldybės administracijos Komunalinio ūkio ir architektūros skyriaus vyriausioji specialistė Almos Kontrauskienės anketinės apklausos duomenys
- [28] Alytaus m. savivaldybės administracijos Miesto ūkio skyriaus vyriausiojo specialisto Nerijaus Abromaičio anketinės apklausos duomenys
- [29] Varėnos r. savivaldybės administracijos Kultūros ir sporto skyriaus vyriausiasis specialisto Sauliaus Korocejaus anketinės apklausos duomenys
- [30] Varėnos r. savivaldybės administracijos Kultūros ir sporto skyriaus vyriausiasis specialisto Sauliaus Korocejaus anketinės apklausos duomenys
- [31] Alytaus m. savivaldybės administracijos Miesto ūkio skyriaus vyriausiojo specialisto Nerijaus Abromaičio anketinės apklausos duomenys
- [32] Alytaus r. savivaldybės administracijos Komunalinio ūkio ir architektūros skyriaus vyriausioji specialistė Almos Kontrauskienės anketinės apklausos duomenys
- [33] Alytaus r. savivaldybės administracijos Komunalinio ūkio ir architektūros skyriaus vyriausioji specialistė Almos Kontrauskienės anketinės apklausos duomenys
- [34] Lazdijų r. savivaldybės administracijos Architektūros ir teritorijų planavimo skyriaus vyriausiosios specialistės Rasos Kūlokaitės-Adomynienės anketinės apklausos duomenys

Alytaus apskrities savivaldybių paveldosauginės iniciatyvos Lietuvos kontekste

Savivaldybių iniciatyvos dėl kultūros paveldo apsaugos gali būti įvairios ir apimti daugybę aspektų – nuo objektų tvarkybos ir jų pritaikymo iki edukacijos ir bendruomenių skatinimo prisidėti prie paveldo išsaugojimo. Jei pavyksta įgyvendinti šias iniciatyvas, savivaldybės gali prisidėti prie kultūros paveldo išsaugojimo ir sklaidos.

Savivaldybių saugomi objektai

Nekilnojamojo kultūros paveldo apsaugos įstatymas nustato galimybę pačioms savivaldybėms rodyti iniciatyvą ir vietinio reikšmingumo lygmens kultūros paveldo objektus ir vietas skelbti savivaldybės saugomais. Tokiu būdu yra siekiama užtikrinti minėtų objektų apsaugą. Visgi, savivaldybių iniciatyvumas šioje srityje yra mažas – šiuo metu savivaldybių saugomi kultūros paveldo objektai sudaro tik 0,5% visų į Kultūros vertybių registrą įrašytų vertybių [35].

Klaipėdos m., Kauno m., Panevėžio m., Alytaus m., Vilniaus m., Druskininkų, Kelmės r., Jurbarko r., Zarasų r. savivaldybės yra paskelbusios objektus ar vietas savivaldybių saugomais. Šiose savivaldybėse iš viso yra 135 tokie objektai ar vietovės. Dar 9 kultūros paveldo objektai yra inicijuoti skelbti savivaldybių saugomais – 8 iš jų Klaipėdos r., 1 – Palangos m. Vienas savivaldybės saugomas objektas Klaipėdos m. savivaldybėje (pastatas, u. k. 36245) yra įtrauktas į Kultūros paveldo departamento sudarytą Neprižiūrimų kultūros paveldo objektų sąrašą. Nustatyta, kad XIX a. II pusėje statyto, neoklasicizmo bruožų turinčio pastato *stogo ir kapitalinių sienų būklė avarinė, nyksta fasadų puošybos elementai, trupa mūras, avarinė būklė, 2015 m. buvo išduotas leidimas atlikti tvarkybos darbus* [36].

Verta atkreipti dėmesį, kad kultūros paveldo objektų ir vietovių skelbimo savivaldybės saugomais procesas yra sustojęs. Per paskutinius 2 metus neatsirado nei vieno naujo tokį statusą turinčio objekto ar vietovės. Tikimasi, kad šį kultūros paveldo objektų ar vietovių paskelbimo savivaldybės saugomais procesą paskatins nekilnojamojo kultūros paveldo inventorizavimas, kuriame vis aktyviau dalyvauja savivaldybių administracijos ir vietos gyventojai.

Alytaus apskrityje yra keturi savivaldybių saugomi kultūros paveldo objektai: Alytaus m. savivaldybėje – 3, Druskininkų savivaldybėje – 1. Alytaus r. savivaldybėje tokių objektų nėra, nes, pasak vietos paveldosaugininkės, trūksta iniciatyvumo ir laiko [37]. Varėnos r. savivaldybėje kol kas nebuvo poreikio skelbti paveldo objektus savivaldybės saugomais [38].

[35] Kultūros vertybių registro duomenys – <https://kvr.kpd.lt/#/static-heritage-search>

[36] Kultūros paveldo atvirų duomenų portalas: Neprižiūrimų kultūros paveldo svetainė – <https://experience.arcgis.com/experience/b4c79b5db0de4b58a916947e2ac2bafb>

[37] Alytaus r. savivaldybės administracijos Komunalinio ūkio ir architektūros skyriaus vyriausioji specialistė Almos Kontrauskienės anketinės apklausos duomenys

[38] Varėnos r. savivaldybės administracijos Kultūros ir sporto skyriaus vyriausiasis specialisto Sauliaus Korocejaus anketinės apklausos duomenys

Savivaldybės saugomi objektai Alytaus apskrityje

	Savivaldybės saugomi objektai	Dokumentas	Paskelbimo savivaldybės saugomais priežastys
Alytaus m.	Geležinkelio Sankt Peterburgas - Varšuva atšakos Varėna-Alytus statinių komplekso Alytaus geležinkelio stoties keleivių namo dalis (u. k. 41997); Alytaus geležinkelio stoties siurblinė (u. k. 41998); Bokšickių šeimos namas (u. k. 41999)	Alytaus m. savivaldybės tarybos 2018 m. rugpjūčio 30 d. sprendimas Nr. T-255	Savivaldybė finansavo dokumentų parengimą įrašyti objektus į Kultūros vertybių registrą. Tikėtasi, jog paskelbus objektus savivaldybės saugomais ir sukūrus paveldotvarkos programą, kurioje numatyta galimybė kompensuoti objektų valdytojams tvarkybos darbų išlaidas, tai paskatins valdytojus sutvarkyti objektus [39].
Druskininkų	Namas (u. k. 40676)	Druskininkų savivaldybės tarybos 2016 m. spalio 28 d. sprendimas Nr. T1-181	Norint kompleksiskai sutvarkyti objektą ir ieškant galimybių gauti finansavimą iš tarptautinių fondų, objektas buvo paskelbtas savivaldybės saugomu siekiant atitikti finansavimo aprašo sąlygas – papildomi balai skiriami paraiškai, jei objektas paskelbtas saugomu [40].

Šaltinis: sudaryta remiantis Kultūros vertybių registro ir pokalbių su vietos paveldosaugininkais metu surinktais duomenimis

Vertinant dabartinę Alytaus m. savivaldybės situaciją, galima sakyti, kad savivaldybės lūkesčiai nepasiteisino – valdytojai nesiėmė aktyvesnių veiksmų, siekdami sutvarkyti jiems priklausomus objektus.

Tuo tarpu Druskininkų atvejis visiškai kitoks: 2018–2020 m. įgyvendinus projektą buvo pagerinta Druskininkų miesto muziejaus teikiamų kultūros paslaugų kokybė, prieinamumas ir susidomėjimas Mažąja dailės galerija, kuri iki tol buvo naudojama tik fragmentiškai ir nebuvo pritaikyta muziejaus reikmėms. Mažoji dailės galerija (M. K. Čiurlionio g. 37) buvo kompleksiskai sutvarkyta ir pritaikyta Druskininkų savivaldybės bendruomenės ir kurorto svečių kultūros bei edukaciniais poreikiams. Projekto metu buvo atliktas kapitalinis pastato remontas, įsigyta dabartinius technologinius ir kokybės reikalavimus atitinkanti įranga ir nauji baldai. Buvo išsaugotos bei atskleistos kultūros paveldo objekto vertingosios savybės, sudarytos prielaidos Druskininkų miesto muziejaus lankytojų srautų didėjimui, kuriamos naujos, plėtojamos ir tobulinamos esamos veiklos. Projekto vertė siekė beveik 300 tūkst. Eur. Projektas finansuotas Europos regioninės plėtros fondo ir Druskininkų savivaldybės biudžeto lėšomis [41].

Savivaldybių paveldotvarkos programos

Savivaldybių paveldotvarkos programos yra svarbus įrankis, kuriuo savivaldybės siekia sistemingai saugoti, puoselėti ir ateities kartoms perduoti savo kultūros paveldą. Šie įrankiai nustato prioritėtines kofinansuojamas veiklas ir numato konkrečius veiksmus, kurių reikia imtis privačių kultūros paveldo objektų valdytojams, kad iš savivaldybės biudžeto būtų kofinansuoti / kompensuoti jų vykdomi kultūros paveldo objektų tvarkybos ir priežiūros darbai. Tinkamai įgyvendinamos programos ne tik išsaugo kultūros vertybes, bet taip pat stiprina vietos identitetą ir prisideda prie ekonominės plėtros.

[39] Alytaus m. savivaldybės administracijos Miesto ūkio skyriaus vyriausiojo specialisto Nerijaus Abromaičio anketinės apklausos duomenys

[40] Pokalbis su Druskininkų savivaldybės administracijos Architektūros ir urbanistikos skyriaus vedėjo pavaduotoju – vyriausiuoju architektu Viliumi Margeliu (2024-07-11)

[41] Paveldo komisijos apsilankymas objekte 2024-07-11

Jau esamų savivaldybių paveldotvarkos programų kuratoriai pastebi, kad gerieji pavyzdžiai įkvepia ir motyvuoja – vis daugiau kultūros paveldo valdytojų, pamatę gražėjančius kaimynų namus, susirūpina ir savo turtu. Dalinis finansavimas iš savivaldybės biudžeto lėšų būna skiriamas objektų ar jų elementų tvarkymui, fasadų atnaujinimui, objektų pritaikymui neįgalųjų reikmėms, dekoratyvinio apšvietimo įrengimui, darbų projektavimui. Tokias paveldotvarkos programas turi Alytaus m., Birštono, Joniškio r., Kauno m., Kėdainių r., Klaipėdos m., Klaipėdos r., Neringos, Plungės r., Šilutės r., Telšių r., Ukmergės r. ir Vilniaus m. savivaldybės.

Alytaus m. savivaldybės taryba 2019 m. lapkričio 28 d. sprendimu Nr. T-382 patvirtino Alytaus m. savivaldybės paveldotvarkos programą [42]. Šiame dokumente reglamentuota tvarka, pagal kurią iš savivaldybės biudžeto lėšų iš dalies kompensuojamos Alytaus m. savivaldybės saugomų kultūros paveldo objektų tvarkybos ir (ar) dekoratyvinio apšvietimo įrengimo darbų išlaidos, nustatyta paraiškų teikimo ir nagrinėjimo tvarka bei vertinimo kriterijai. Taip pat numatyti ir dalinio išlaidų kompensavimo prioritetai: nekilnojamųjų kultūros vertybių, kurioms iškilusi reali sunykimo grėsmė, apsaugos techninių priemonių įrengimo ir neatidėliotųjų saugojimo darbų poreikis; savivaldybės saugomo kultūros paveldo objekto valdytojo dėl Paveldotvarkos programoje numatytų darbų dalinio išlaidų kompensavimo poreikio kreipimasis pirmą kartą; didesnę istorinę, architektūrinę, meninę vertę turinčių kultūros paveldo objektų priežiūros, tvarkymo ir apsaugos poreikis; kultūrinio turizmo požiūriu patrauklių kultūros paveldo objektų priežiūros, tvarkymo ir apsaugos poreikis. Dalinis išlaidų finansavimas skiriamas iš savivaldybės Kultūros programos 24.02.01.01 priemonės, skirtos prižiūrėti, apskaityti ir populiarinti kultūros vertybes ir paveldo objektus, lėšų. Verta paminėti, kad ši programa skirta Alytaus m. savivaldybės saugomų objektų tvarkybai, kurių yra trys: Geležinkelio Sankt Peterburgas – Varšuva atšakos Varėna-Alytus statinių komplekso Alytaus geležinkelio stoties keleivių namo dalis, Alytaus geležinkelio stoties siurblynė, Bokšickių šeimos namas. Šie vietinio reikšmingumo lygmens kultūros paveldo objektai Alytaus m. savivaldybės tarybos 2018 m. rugpjūčio 30 d. sprendimu buvo paskelbti savivaldybės saugomais.

Alytaus m. savivaldybės paveldosaugininko teigimu, prieš paskelbiant šiuos objektus savivaldybės saugomais ir kuriant paveldotvarkos programą buvo tikimasi, kad objektų valdytojai norės pasinaudoti programa ir taip sieks sutvarkyti savo valdomus objektus. Tačiau šiuo metu programa neveikia ir objektų savininkai kol kas nerodo iniciatyvos [43].

Galima teigti, kad dėl tos pačios priežasties, kultūros paveldo objektų valdytojų galimo pasyvumo ir vangumo, savo paveldotvarkos programos nekuria Druskininkų savivaldybė [44]. Kitos regiono savivaldybės tokio pobūdžio programų nėra pasitvirtinusios dėl ribotų finansinių galimybių (Alytaus r. [45], Varėnos r. [46]). Jų prioritetas yra savivaldybei priklausančių objektų tvarkymas. Lazdijų r. savivaldybė artimiausiu metu planuoja parengti paveldotvarkos programą, kad būtų galima skirti finansavimą ar kompensuoti išlaidas kultūros paveldo objektų savininkams ir valdytojams, su objektais susijusioms bendruomenėms [47].

Nekilnojamojo kultūros paveldo inventorizavimas

Nekilnojamojo kultūros paveldo inventorizavimas yra sistemingas procesas, kurio metu vyksta potencialių kultūros paveldo objektų identifikavimas, aprašymas ir vertinimas. Tai yra pirminis nekilnojamojo kultūros paveldo apskaitos etapas, kai sukuriamą išsami duomenų bazė, padedanti planuoti kultūros paveldo apsaugą, identifikuojant naujus, anksčiau nežinomus ir galimai vertingus objektus.

[42] Alytaus m. savivaldybės tarybos 2019-11-28 sprendimas „Dėl Dėl Alytaus miesto savivaldybės paveldotvarkos programos patvirtinimo“ – <https://e-tar.lt/portal/lt/legalAct/57a188f014e211ea9d279ea27696ab7b>

[43] Alytaus m. savivaldybės administracijos Miesto ūkio skyriaus vyriausiojo specialisto Nerijaus Abromaičio anketinės apklausos duomenys

[44] Pokalbis su Druskininkų savivaldybės administracijos Architektūros ir urbanistikos skyriaus vedėju pavaduotoju – vyriausioju architektu Viliumi Margeliu (2024-07-11)

[45] Alytaus r. savivaldybės administracijos Komunalinio ūkio ir architektūros skyriaus vyriausioji specialistė Almos Kontrauskienės anketinės apklausos duomenys

[46] Varėnos r. savivaldybės administracijos Kultūros ir sporto skyriaus vyriausiasis specialistas Saulius Korocejaus anketinės apklausos duomenys

[47] Lazdijų rajono savivaldybės administracijos Architektūros ir teritorijų planavimo skyriaus vyriausiosios specialistės Rasos Kūlokaitės-Adomynienės anketinės apklausos duomenys

Nekilnojamojo kultūros paveldo inventorizavimo taisyklės buvo patvirtintos Kultūros ministro įsakymu 2005 m. Vadovaujantis minėtomis taisyklėmis inventorizavimą organizuoja ir koordinuoja Kultūros paveldo departamentas. Inventorizavimo darbai prasidėjo tik prieš kelis metus ir šiuo metu (2024 m. spalio 5 d. duomenimis) inventoriaus objektų skaičius yra 1968. Palyginimui, 2023 m. spalio 5 d. duomenimis inventoriuje buvo 1124 objektai.

Vertinant Alytaus apskrities savivaldybių aktyvumą nekilnojamojo kultūros paveldo inventorizavimo srityje, galima išskirti Alytaus m. savivaldybės paveldosaugininko iniciatyvumą. Dėl jo aktyvios veiklos yra pateiktos 14 objektų inventorizavimo duomenų anketos: Alytaus tvirtovės IV forto, miesto tarpukario namų ir grindinių atkarpų aprašai. Dar 2 duomenų anketas, buvusios skerdyklos pastato ir XX a. pr. elektrinės užpildė fiziniai asmenys.

Likusiose keturiose Alytaus apskrities savivaldybėse paveldosaugininkai inventorizavimo nevykdė, kelias anketas pateikė pavieniai fiziniai asmenys: Alytaus r. – 1 (tarpukarinė Punios mokykla), Druskininkų – 1 (senosios kapinės Barzdžiūnų kaime), Lazdijų r. – 2 (kunigo kapas Rudaminos Švč. Trejybės bažnyčios šventoriuje ir betoninis tarpukario kryžius Šadžiūnų kaime), Varėnos r. – 1 (Sankt Peterburgo-Varšuvos geležinkelio garvežių vandens siurblinės pastatas Vaitakarčio kaime).

Tuo tarpu Kultūros paveldo departamento Alytaus–Marijampolės teritorinis skyrius inventoriui pateikė 106 Alytaus apskrityje esančių objektų anketas [48].

Išvažiuojamieji posėdžiai | Paveldo komisijos nuotr.

[48] Kultūros paveldo atvirų duomenų portalas: Inventoriaus duomenų suvestinė – <https://paveldas.maps.arcgis.com/apps/dashboards/2d172b0a0aec4ccba9b12b0607f539e4>

Bendrakūra kaip efektyvus kompleksinis kultūros paveldo apsaugos modelis. Alytaus apskrities atvejis

Bendrakūra kaip kultūros paveldo apsaugos modelis gali būti vertinamas kaip efektyvus įrankis, nes jis remiasi kelių suinteresuotų šalių įsitraukimu ir aktyviu dalyvavimu kultūros paveldo išsaugojimo procese. Tai požiūris, kuriame kultūros paveldo apsauga neapsiriboja tik institucijų ir ekspertų veikla, bet taip pat akcentuojama ir vietinių bendruomenių, kurios tiesiogiai susijusios su paveldu, svarba ir atsakomybė. Toks modelis gali būti ypač naudingas tiems kultūros paveldo objektams, kurie yra tiesiogiai susiję su vietos gyventojų kasdieniu gyvenimu, tradicijomis ir socialine struktūra. Tokiame procese dalyvauja platus dalyvių ratas – ne tik tiesiogiai su kultūros paveldo apsauga susijusios institucijos, bet ir kitos suinteresuotos šalys. Taip užtikrinamas tvarus, integruotas ir vietos poreikius atitinkantis kultūros paveldo išsaugojimas ir pritaikymas.

Tarpinstitucinis bendradarbiavimas

Kultūros paveldo apsauga yra kompleksinis procesas, kuriame dalyvauja daugybė suinteresuotų šalių: valstybinės institucijos, savivaldybės, nevyriausybinių organizacijų, vietos bendruomenės, suinteresuoti fiziniai asmenys (kultūros paveldo objektų valdytojai, mokslininkai, tyrėjai ir kt.). Pagrindinės sėkmingo tarpinstitucinio bendradarbiavimo sąlygos yra aiškiai apibrėžti tikslai ir užduotys, kai visos paveldo apsaugos procese dalyvaujančios šalys supranta savo vaidmenį ir atsakomybes. Taip pat būtina efektyvi komunikacija, t. y. reguliarius keitimasis informacija ir atviras dialogas. Be to, visos šalys turi pasitikėti viena kita ir būti atviros kompromisams, prisitaikyti prie besikeičiančių sąlygų ir poreikių. Apjungiant valstybės, savivaldybių, tarptautinių fondų, privačiojo sektoriaus lėšas galima sutvarkyti sudėtingus objektus, kuriems reikia daug lėšų. Bendromis pastangomis galima kurti ir įgyvendinti švietimo programas, skirtas įvairioms visuomenės grupėms. Taigi, stiprus tarpinstitucinis bendradarbiavimas gali padėti užtikrinti efektyvią ir koordinuotą kultūros paveldo apsaugą, dalijantis žiniomis, ištekliais ir gerosiomis praktikomis.

Alytaus apskrities paveldosaugininkai atkreipė dėmesį, kad vyksta sklandus bendradarbiavimas su Kultūros paveldo departamentu, sprendžiant kilusias problemas ir ieškant bendrų sprendimų. Su Kultūros paveldo departamento Alytaus–Marijampolės teritoriniu skyriumi nuolat konsultuojamasi, pvz., 2022 m. pradžioje įvyko Kultūros paveldo departamento Alytaus–Marijampolės teritorinio skyriaus specialistų ir Alytaus–Marijampolės apskričių savivaldybių paveldosaugininkų susitikimas nuotoliniu būdu (Teams aplinkoje), kuriame buvo išsamiai aptartos stebėsenos aktuose daromos klaidos ir netikslumai. Be to, vyksta regiono savivaldybių paveldosaugininkų tarpusavio bendradarbiavimas.

Verta paminėti sklandų savivaldybių bendradarbiavimą su Valstybinės saugomų teritorijų tarnybos institucijomis. Varėnos r. savivaldybė, bendradarbiaudama su Valstybine saugomų teritorijų tarnyba, Dzūkijos nacionalinio parko ir Čepkelių gamtinio rezervato direktijomis, prisidėjo prie projekto, skirto Merkinės ir Liškiavos piliakalnių teritorijų pritaikymo lankymui vykdymo. Be to Varėnos r. savivaldybė su Dzūkijos nacionaliniu parku jau daug metų kartu organizuoja Europos paveldo dienas.

Verta paminėti, kad Alytaus r. savivaldybė prisidėjo prie Europos Sąjungos finansuoto Valstybinės saugomų teritorijų tarnybos vykdyto projekto, pagal kurį buvo kompleksiškai sutvarkytas ir pritaikytas lankymui Punios piliakalnis. Alytaus r. savivaldybė, kaip projekto partnerė, kartu su Nemuno kilpų regioninio parko direktija finansiškai prisidėjo prie darbų vykdymo. Įgyvendinus piliakalnio tvarkybos projektą, piliakalnio priežiūros darbus vykdydys savivaldybė [49].

Lazdijų r. savivaldybėje bendradarbiaujama su Lietuvos kariuomene. Į savivaldybės organizuojamus renginius aktyviai įsitraukia krašto apsaugos savanorių pajėgos, prie kasmetinių Kalniškės mūšio vietoje vykstančių iškilmų ir šventės organizavimo prisideda KASP Dainavos apygardos 1-oji rinktinė, DK Birutės ulonų batalionas (vyksta ginkluotės ir karinės technikos paroda).

Bendruomeninės paveldosauginės iniciatyvos

Regionuose išlikusios tradicinės amatų, švenčių ir papročių praktikos yra reikšmingos vietos kultūrinės tapatybės dalys. Tokios iniciatyvos yra ypač svarbios, nes padeda ne tik puoselėti materialųjį ir nematerialųjį kultūros paveldą, bet ir kuria bendruomeniškumo jausmą, išlaiko kultūrinį identitetą, formuoja aktyvų pilietiškumą. Bendruomenių projektai skatina socialinę sąveiką, formuojami stipresni ryšiai tarp žmonių, kuriama aplinka, kurioje jaučiamas tarpusavio pasitikėjimas ir bendrumas. Aktyvus bendruomenių į(si)traukimas į paveldosaugos procesus yra pagrindinis veiksnys, užtikrinantis, kad paveldosauginės iniciatyvos būtų veiksmingos ir atitiktų tikruosius vietos žmonių poreikius ir vertybes. Alytaus apskrityje veikia įvairios bendruomeninės organizacijos, kurios aktyviai dalyvauja kultūriniuose procesuose.

Įvairių aktyvių bendruomenių gausa gali pasigirti Alytaus r. savivaldybė. Vietos bendruomenės rūpinasi tradicinių amatų, švenčių ir kitų kultūrinių tradicijų atgaivimu ir puoselėjimu, vietos kultūros paveldu. Radžiūnų kaimo bendruomenė inicijavo Radžiūnų kaimo senųjų kapinių ženklimą ir aplinkos tvarkymą, pašalino menkaverčius augalus ir sutvarkė Norūnų senkapį. Nemunaičio bendruomenė ir seniūnas, kuris yra baigęs istorijos studijas, organizuoja įvairius žygius, ekskursijas į kultūros paveldo objektus. Dauguose veikia aktyvus kultūros klubas „Kitaip“ [50].

Susitikimo su Paveldo komisija metu Alytaus r. bendruomenių atstovai pristatė savo veiklas bei jiems svarbų kultūros ir gamtos paveldą – būtent jų patirtys ir santykis su objektais identifikavo svarbias vietas ir tradicijas [51]. Bendruomenių atstovams buvo pasiūlyta aktyviau dalyvauti inventorizavimo procese. Aptariant iniciatyvas buvo pastebėta, kad vietos bendruomenėms kartais trūksta žinių apie paveldo objektų apsaugos administravimą, tvarkybos ir priežiūros galimybes. Nutarta, kad reikėtų aktyviau konsultuoti visuomenę paveldo tvarkybos ir inventorizavimo klausimais visoje Lietuvoje. Kita diskusijoje išsakyta problema – žmoniškųjų ir finansinių išteklių trūkumas. Pačios bendruomenės turi gražių intencijų, tačiau trūksta finansų ir žmoniškųjų išteklių. Vietos gyventojai sensta, jaunimas išvyksta gyventi į didžiuosius miestus, o likęs mažai suinteresuotas vietos kultūros paveldo išsaugojimu, savivaldybės finansinės galimybės vietos bendruomenių iniciatyvų rėmimui yra ribotos. Bendruomenės kultūros paveldo tvarkybai ir sklaidai lėšų gali gauti teikdamos projektus Lietuvos kultūros tarybai, Tautodailininkų sąjungai, pasinaudoti savivaldybių vykdomomis vietos religinių bendruomenių projektų finansavimo programomis.

Itin teigiamas bendruomenės vaidmuo yra matomas Alytaus r. esančioje Raižių mečetėje [52], kuri buvo sutvarkyta būtent vietos totorių bendruomenės iniciatyva. Raižiai yra vietovė Alytaus rajone, išsiskirianti gausia totorių istorinių gyvenviečių ir laidojimo vietų sandrauba (Kultūros vertybių registre yra registruota 11 Raižių apylinkėse esančių senųjų totorių kapinių). Ilgainiui čia susiformavo stipri bendruomenė, iki šių dienų išsaugojusi dalį totoriškos gyvensenos tradicijų ir papročių, o Raižių mečetė yra didžiausia iš trijų Lietuvos teritorijoje išlikusių medinių mečečių, be to, vienintelė Lietuvoje veikusi ir sovietmečiu. Nors šiuo metu musulmonų šventovė dėl nedidelio tikinčiųjų skaičiaus savo duris atveria tik švenčių dienomis, pastatas ir jo teritorija yra nuolat prižiūrimi ir tvarkomi vietinės totorių bendruomenės, todėl jų būklė labai gera. Taip pat, totorių bendruomenės iniciatyva Raižius papuošė paminklas Lietuvos didžiajam kunigaikščiui Vytautui atminti ir Žalgirio mūšio 600-osioms metinėms paminėti, pastatyta architektūrinė instaliacija „Totorių vartai“.

Alytaus m. aktyviai veikia asociacija „Olita-Orany“, kuri domisi Alytaus, Varėnos ir jų apylinkių istorija, ypatingą dėmesį skiria XIX a. geležinkeliui Alytus–Varėna ir Alytaus tvirtovei. Informaciją renka archyvuose ir ekspedicijose, ja dalinasi internete ir organizuojamų pažintinių žygių metu. Asociacijos tikslas – prisidėti prie istorijos populiarinimo, išsaugoti paveldą ir skatinti aktyvią gyvenseną, siūlant pažintinius tiriamuosius žygius pėsčiomis ir dviračiais. Būtent dėl šios asociacijos iniciatyvumo ne kartą buvo pradėta rengti vietos inžinierinio paveldo objektų dokumentacija įrašymui į Kultūros vertybių registrą [53].

[50] Alytaus r. savivaldybės administracijos Komunalinio ūkio ir architektūros skyriaus vyriausioji specialistė Almos Kontrauskienės anketinės apklausos duomenys

[51] Pokalbis su Alytaus r. savivaldybės bendruomenių atstovais (2024-06-04)

[52] Paveldo komisijos apsilankymas objekte 2024-06-04

[53] Pokalbis su „Olita-Orany“ asociacijos vadovu Devidu Pinkevičiumi (2024-08-26)

Džiugina, kad Alytaus miesto ir rajono bendruomenių aktyvumas saugant paveldo objektus ir stebint kylančias grėsmes davė akivaizdžių rezultatų geležinkelio viaduko (Alytaus m.) ir Kurnėnų mokyklos (Alytaus r.) atvejais – šie objektai buvo išsaugoti ir pritaikyti. Reikia pasidžiaugti, kad kai kyla grėsmė kultūros paveldui, bendruomenės susitelkia ir išsako savo poziciją. Tai patvirtina, kad informacijos viešinimas, ekskursijos ir kitos formos, kuriomis įvardijamos paveldosauginės problemos yra reikšmingos ir paveikios.

Varėnos r. savo iniciatyvumu išsiskiria Zervynų ir Musteikos kaimų bendruomenės, kurioms svarbus etnografinių sodybų išsaugojimas. Bendruomenės kartu su Dzūkijos nacionaliniu parku ir Varėnos r. savivaldybės administracija įgyvendino tradicinės medinės architektūros tvarkybos projektus, finansuotus iš Europos ekonominės erdvės, valstybės biudžeto, savivaldybės biudžeto ir sodybų savininkų lėšomis. Projektų metu buvo tvarkomi kaimų etnografinių sodybų stogų dangos, langai ir durys, organizuojami edukaciniai renginiai visuomenei. Investicijos etnografiniams kaimams buvo itin reikšmingos – atlikti konkretūs paveldo tvarkybos praktiniai darbai, taip pat sukurta teigiama etnografinių kaimų viešoji reputacija, kuri turi įtakos jų žinomumui, lankomumui, įveiklinimui. Svarbiausia, kad šių kaimų bendruomenės stengiasi atnaujintuose statiniuose išlaikyti gyvą tradicinę Dzūkijos kaimo gyvenseną. Įgyvendinti projektai sustiprino vietos dvasių, gyventojų tapatumą.

Lazdijų r. ir Druskininkų savivaldybėse nėra bendruomenių, kurios rūpintųsi ar domėtųsi kultūros paveldu ir jo išsaugojimu. Vietos bendruomenėms čia aktualesnės yra kitos sritys ir veiklos.

Privatūs kultūros paveldo objektų valdytojai, asmeninės iniciatyvos

Šiandien pripažįstama, kad privačių kultūros paveldo objektų valdytojai atlieka esminį vaidmenį išsaugant ir puoselėjant kultūros vertybes, nes individualus įsitraukimas turi didelę įtaką siekiant išsaugoti kultūros paveldo objektus. Būtina paminėti, kad privatūs valdytojai susiduria ir su įvairiais sunkumais: finansinių išteklių trūkumu, reglamentavimo klausimais, kurie gali apsunkinti paveldosaugos procesus. Tačiau šie sunkumai taip pat gali tapti galimybėmis. Privačių paveldo objektų valdytojai gali parengti inovatyvius projektus, bendradarbiauti su nevyriausybinėmis organizacijomis, vietinėmis ir tarptautinėmis institucijomis. Visa tai gali padėti rasti efektyvius sprendimus ir užtikrinti kultūros paveldo išsaugojimą.

Nedidelis Butrimonių miestelis Alytaus r. išsiskiria savo unikalia trikampės formos istorine aikšte. Trijų pagrindinių gatvių (į Vilnių, Punių ir Alytų) sankryžoje esanti trikampio plano buvusi turgaus aikštė yra vienintelė tokio pobūdžio aikštė Lietuvoje. Ji apsupta XX a. pr. pirklių ir amatininkų namų. Nors pagrindinė miestelio aikštė yra nepriklaistingai sutvarkyta savivaldybės iniciatyva, pastebėta, kad aplink ją yra nemažai labai prastos būklės XX a. pr. vertingų prekybinių pastatų, kurie priklauso privatiems savininkams [54]. Kaip buvo aptarta ir vėliau vykusiame susitikime Alytaus r. savivaldybėje, didžiausia problema dėl tokių objektų nepriežiūros ir netvarkymo – tai nesusikalbėjimas su objektų savininkais, nerodančiais iniciatyvos tvarkyti jiems priklausančius objektus. Savininkų abejingumas ir atsakomybės vengimas, komunikacijos stoka yra didelė problema. Be to vietos paveldosaugininkė atkreipė dėmesį, kad dažnai kultūros paveldo objektų valdytojai vengia atvykti į patikrinimus vietoje, vangiai vykdo patikrinimo aktuose surašytus reikalavimus [55]. Savivaldybė stengiasi imtis priemonių – įtraukia objektus į netinkamai prižiūrimų objektų sąrašą, kelia nekilnojamojo turto mokestį tokių objektų savininkams, bet pastebimo rezultato nėra. Dažniausiai valdytojai mano, kad tvarkybos klausimais turėtų rūpintis valstybė. Diskusijos metu buvo pasiūlyta bandyti komunikuoti ne tik laiškais, bet kreiptis į seniūną ar ieškoti kitokių kelių kalbėtis ir ieškoti kompromisų, o patikrinimų nereikėtų sieti su grėsiančia bauda.

Panašų savininkų požiūrį paminėjo ir Alytaus m. savivaldybės paveldosaugininkas. Įvardijo pasitaikančius probleminius santykius su privačių paveldo objektų valdytojais, neigiamą jų ir visuomenės nuomonę apie įsipareigojimus ir apribojimus, susijusius su kultūros paveldo objektais [56].

[54] Paveldo komisijos apsilankymas objekte 2024-06-04

[55] Alytaus r. savivaldybės administracijos Komunalinio ūkio ir architektūros skyriaus vyriausioji specialistė Almos Kontrauskienės anketinės apklausos duomenys

[56] Alytaus m. savivaldybės administracijos Miesto ūkio skyriaus vyriausiojo specialisto Nerijaus Abromaičio anketinės apklausos duomenys

Išvažiuojamieji posėdžiai | Paveldo komisijos nuotr.

Druskininkuose privačių kultūros paveldo objektų valdytojų iniciatyvumas yra nedidelis, tačiau verta paminėti, kad šiuo metu planuojami kelių medinių vilų, priklausančių privatiems asmenims tvarkyba. Siekdama spręsti netinkamai prižiūrimo paveldo problemą, savivaldybė prie netvarkomo privataus objekto įrengdavo vadinamąjį „gėdos stulpą“ – informacinį užrašą, kad objektas nepriklauso savivaldybei ir ne ji kalta dėl tokios prastos jo būklės. Tai buvo gana efektyvus paskatinimas valdytojams imtis reikiamų priemonių tvarkyti turimą turtą [57].

Reikia pasidžiaugti, kad Alytaus apskrityje esama ir gražių asmeninių iniciatyvų pavyzdžių. Alytaus r. vyko aktyvių piliečių iniciatyva dėl partizanų žūties vietų ženklavimo. Reaguodama į ją savivaldybė įrengė kelio ženklus iki trijų tokių objektų.

Lazdijų r. savivaldybėje paminėtas išskirtinis Gintauto Kūloko mecenatystės pavyzdys. 2016 m. Kultūros ministerijos paskelbtos nominacijos „Metų kultūros mecenatas“ laureatas šį vardą pelnė už tai, kad beveik pusę milijono eurų paaukojo gimtosios Rudaminos parapijos Švč. Trejybės bažnyčios remontui. Be to 2021 m. G. Kūlokas skyrė dideles lėšas Būdviečio bažnyčios remontui.

Vienas įspūdingiausių architektūrinių objektų Lazdijų r. yra Aštriosios Kirsnos dvaro sodyba. Nuo 2001 m. ją rūpinasi nauji savininkai – Narauskų šeima, siekianti išsaugoti ir atkurti šį didelį objektą. Šiandien valdytojų pastangomis dvaras pamažu, bet nuosekliai keičiasi ir atsigauna. Dvaro kompleksą sudaro daug pastatų, kuriems sutvarkyti reikalingos didelės finansinės investicijos, įveikinti tokio dydžio teritoriją yra sunku. Visgi čia buvo rasti tvarūs sprendimai: dvaro apartamentus planuojama pritaikyti ramiam poilsiui ir nuomoti, teritorijoje veikia pieno galvijų ūkis ir žirgynas, siūlantis pažintines jojimo pamokas ir teikiantis privačių žirgų laikymo ir priežiūros paslaugas. Dvaro erdves galima rezervuoti asmeninėms šventėms, renginiams ir fotosesijoms. Taip pat, yra galimybė organizuoti pažintines istorines ekskursijas su gidu. Tačiau dalis pastatų vis dar laukia sutvarkymo ir pritaikymo. Savininkai aktyviai teikia paraiškas dvaro teritorijoje esančių pastatų tvarkybai, kiekvienais metais yra bandoma gauti finansavimą iš kuo įvairesnių šaltinių. Visgi finansinę paramą ne visada pavyksta gauti, o daugiausiai lėšų buvo gauta iš Europos Sąjungos paramos fondų. Savivaldybė nėra skyrusi lėšų dvaro tvarkybai, nors pagalbos buvo ne kartą prašyta.

Dvaro valdytojai mano, kad didelę dvaro teritoriją savivaldybė galėtų prižiūrėti, skirti darbininką šienauti teritoriją vasaros sezono metu. Savininkai dėl tokio tipo paramos buvo pateikę paraišką pasinaudodami bendra savivaldybės ir Užimtumo tarnybos programa, tačiau parama buvo suteikta tik vieną kartą. Savivaldybė mano, kad tokia parama yra labiau reikalinga vietos ūkininkams. Savivaldybės atstovė teigė, kad nors savivaldybė neturi galimybės tiesiogiai prisidėti prie privataus kapitalo viešosiomis lėšomis, tačiau valdytojo tvarkomam objektui sudaromos geresnės aplinkinės infrastruktūros sąlygos. Savivaldybė tvarko aplinkines gatves, privažiavimus ir apšvietimą, t. y. prisideda prie aplinkinės infrastruktūros tvarkymo, kad visuomenė turėtų kuo patogesnes galimybes lankyti objektus [58].

Merkinės muziejus Varėnos r. vykdo įvairias iniciatyvas, skirtas kultūros, istorijos ir paveldo sklaidai. Muziejus neapsiriboja siaura veiklos sfera, o „išėina iš savo patalpų ribų“. Aktyvi muziejaus direktoriaus veikla subūrė visuomenę, vietos gyventojus, verslus, paskatino savivaldybės administraciją palaikyti jo iniciatyvas: vyksta aktyvus lėšų pritraukimas, sukurtos konceptualios plėtros vizijos. Muziejus tapo Merkinės miestelio atgimimo katalizatoriumi. Pasikeitė miestelio aplinka, veiklos jame suaktyvėjo, privatūs verslai investuoja į miestelio viešųjų erdvių gražinimą. Be to, šiuo metu muziejus iniciuoja šalia esančio Vazos namo tvarkybos ir pritaikymo darbus, turi jau parengtą techninį darbų projektą. Matydama kylančią iniciatyvą „iš apačios“, prie Vazos namo tvarkybos finansiškai prisideda ir savivaldybė. Tai pirmas kartas, kai Varėnos r. savivaldybė skiria tokią didelę sumą kultūros paveldo objekto tvarkymui. Galima manyti, kad tai didelio muziejaus ir vietos gyventojų įdirbio rezultatas [59].

[57] Pokalbis su Druskininkų savivaldybės administracijos Architektūros ir urbanistikos skyriaus vedėjo pavaduotoju – vyriausiuoju architektu Viliumi Margeliu (2024-07-11)

[58] Paveldo komisijos apsilankymas objekte 2024-06-04

[59] Paveldo komisijos apsilankymas objekte 2024-07-11

Išvados ir pasiūlymai

Paveldo komisijos vykdyto tyrimo ir išvažiuojamųjų posėdžių Alytaus apskrities regione metu surinkta informacija leidžia daryti išvadą, kad kultūros paveldo apsauga Lietuvoje susiduria su nemažai iššūkių, bet tuo pačiu turi daug galimybių. Iššūkiai ir galimybės dažnai yra susiję su skirtingais aspektais: teisiniais, praktiniais, valstybinių institucijų ir savivaldybių požiūriu į paveldą, visuomenės santykiu su juo. Dėl kiekvienos iš šių priežasčių kyla ne tik problemos, bet ir atsiveria naujos galimybės, kuriomis galima pasinaudoti siekiant užtikrinti paveldosaugos efektyvumą ir tvarumą. Teisiniai, praktiniai ir visuomenės požiūrio aspektai glaudžiai susiję ir jų vertinimas reikalauja integruoto požiūrio, kuris sujungia teisės aktų tobulinimą, finansavimo didinimą, švietimą, vietos bendruomenių įtraukimą. Tyrimas parodė, kad savivaldybės, pasitelkdamos turimas priemones ir išteklius, turi potencialą ne tik išsaugoti savo kultūros paveldo objektus, bet ir juos puoselėti ir vykdyti jų sklaidą. Tokiu būdu kultūros paveldas tampa tvariu ir gyvybingu savivaldybės kultūrinės, ekonominės ir socialinės raidos komponentu.

Tyrimas, parodė, kad **miestų (ypač didžiųjų) savivaldybės**, saugodamos kultūros paveldą, dažnai susiduria su tam tikrais iššūkiais. Nors paveldas yra svarbus miesto identiteto ir patrauklumo elementas, jo išsaugojimas dažnai konkuruoja su kitais miesto vystymuisi įtakos turinčiais veiksniais: ekonomikos augimu, infrastruktūros plėtra ir gyventojų ūkinių poreikių tenkinimu. Miestų plėtra (urbanizacija, įvairūs komerciniai interesai), įvairūs finansiniai įsipareigojimai kitose srityse, koncentruota paveldo objektų gausa gali apsunkinti tinkamą kultūros paveldo apsaugą. Integruotas požiūris į miesto plėtrą, randant pusiausvyrą tarp ekonomikos augimo ir paveldo išsaugojimo, bendradarbiavimas su privačiu sektoriumi, kūrybinės ekonomikos kultūros paveldo objektuose skatinimas, edukacinės programos gali itin prisidėti prie tvartos miesto plėtros ir padėti išsaugoti kultūros paveldą. Toks integruotas požiūris padeda ne tik apsaugoti kultūrinės vertybes, bet ir kurti inovatyvias, dinamiškas ir socialiai atsakingas miesto erdves, kuriose lankosi gyventojai ir svečiai.

Mažosios savivaldybės, turinčios unikalų kultūrinį paveldą, dažnai susiduria su specifiniais iššūkiais, kurie trukdo išsaugoti paveldą. Šių sunkumų priežastimis dažnai yra riboti finansiniai resursai, specialistų trūkumas ir specifinė kaimo vietovių situacija. Mažos savivaldybės dažnai turi mažesnę biudžetą, todėl sunku skirti pakankamai lėšų paveldo objektų restauravimui, priežiūrai ir pritaikymui. Jos dažnai nėra pakankamai kvalifikuotų specialistų. Daugelyje mažų savivaldybių paveldo objektai yra atokiose vietovėse, kur nėra geros infrastruktūros ir galimybių plėtoti komercinę veiklą. Tai apsunkina privažiuojimą iki objektų, sulaukiama mažiau turistų ir sunku rasti papildomų lėšų objektų tvarkymui. Dalyje mažų savivaldybių gyventojų skaičius mažėja, todėl mažėja ir bendruomenės susidomėjimas paveldu ir galimybės jį išsaugoti. Sprendžiant šias problemas savivaldybės turėtų aktyviau bendradarbiauti su kitomis savivaldybėmis, nevyriausybėmis organizacijomis, verslo įmonėmis ir tarptautinėmis organizacijomis ir ieškoti naujų finansavimo galimybių. Savanorystės ir kūrybinių industrijų skatinimas paveldo išsaugojimo darbuose, edukacinių programų organizavimas, turizmo maršrutų po paveldo objektus kūrimas gali kur kas pagerinti kultūros paveldo apsaugą. Kelios mažos savivaldybės gali kartu įgyvendinti bendrą projektą, pavyzdžiui, kurti bendrą kultūros kelio maršrutą. Savanorių stovyklų, kurių metu būtų atliekami nedideli priežiūros ir restauravimo darbai ar tvarkomi aplinkiniai plotai, organizavimas pagerintų paveldo objektų būklę. Vietinių produktų gamybos ir prekybos jais kultūros paveldo objektuose skatinimas, kultūrinių renginių paveldo objektuose organizavimas, norint pritraukti lankytojus ir padidinti susidomėjimą kultūros paveldu, gali padėti stiprinti vietos ekonomiką, išsaugoti tradicines amatų formas ir kurti tvirtesnius ryšius tarp vietos gyventojų ir kultūros paveldo.

Nors kai kuriose **Alytaus apskrities savivaldybėse** pastebimos pozityvios tendencijos, pvz., privačios iniciatyvos Lazdijų r. esančiame Aštriosios Kirsnos dvare ar aktyvios veiklos Varėnos r. esančioje Merkinėje, tačiau apskrityje yra nemažai problemų, ypač susijusių su bendra (darbia)vimo ir resursų trūkumu. Vienas iš svarbiausių aspektų – vietos savivaldybės ir bendruomenės dažnai neturi pakankamų žinių ir priemonių efektyviai rūpintis kultūros paveldu. Neretai kyla problemų bendraujant su privačių kultūros paveldo objektų savininkais, kurie kartais neturi informacijos ar noro įsitraukti į paveldo apsaugos procesus.

Vykdytas tyrimas atskleidė, kad bendruomenės ar asmenys, rodantys iniciatyvumą ir gaunantys finansinę ir metodinę pagalbą, gali pasiekti reikšmingų rezultatų, pvz., Raižių mečetės atvejis Alytaus r. ar Merkinės muziejaus Varėnos r. Jei bendruomenės ar atskiri asmenys aktyviai dirbs norėdami išsaugoti paveldą, yra tikimybė, kad prie vykdomų projektų finansiškai pagal galimybes prisidės savivaldybės. Tačiau daugeliu atvejų bendruomenėms trūksta tiek finansinių, tiek žmogiškųjų išteklių. Savivaldybėms reikėtų aktyviau įtraukti vietos bendruomenes į paveldo išsaugojimo veiklas, nes tik bendradarbiaujant galima užtikrinti ilgalaikę kultūros paveldo apsaugą. Šiuo atveju, prie kultūros paveldo objektų priežiūros ir išsaugojimo galėtų prisidėti savivaldybėse kuriamos paveldotvarkos programos, kurios leistų savivaldybėms finansiškai prisidėti prie privačių kultūros paveldo objektų tvarkybos. Labai svarbus yra bendruomenių švietimas ir supažindinimas su reikalingomis paveldosauginėmis procedūromis, pvz., inventorizavimo procesu. Savivaldybės gali ne tik skirti ir pritraukti finansavimą iš kitų šaltinių, pvz., Europos Sąjungos programų, bet ir vykdyti mokomuosius seminarus paveldo objektų valdytojams. Žinoma, tam yra reikalingas bendras supratimas, kuo svarbus yra savivaldybėje esantis kultūros paveldas ir noras stiprinti vietos paveldosauginę kultūrą. Paveldo komisija susipažinusi su regiono paveldotvarkos pavyzdžiais, gali daryti išvadą, kad vienas sėkmingas pavyzdys užkrečia tolimesniems darbams – vienas sutvarkytas ir įveiklintas objektas ar kompleksas skatina kurti ambicingus ateities planus.

Tyrimas ir išvažiuojamieji posėdžiai Alytaus apskrities savivaldybėse parodė, kad paveldosauginės bendrakūros modelis, kuriame dalyvauja įvairios suinteresuotos šalys — nuo vietos bendruomenių iki valstybinių ir tarptautinių organizacijų — leidžia užtikrinti visapusišką ir tvarų kultūros paveldo išsaugojimą. Skirtingų sektorių ir institucijų bendradarbiavimas suteikia galimybę įtraukti įvairius interesus ir išteklius, padedančius spręsti praktinius ir teorinius paveldo apsaugos iššūkius. Toks modelis užtikrina, kad paveldas būtų saugomas ne tik formaliu materialiniu, bet ir socialiniu, ekonominiu bei kultūriniu lygmeniu.

Svarbu paminėti, kad finalinis paveldosaugos proceso etapas yra tinkamas kultūros paveldo objekto įveiklinimas, kai siekiama ne tik fiziškai išsaugoti paveldo objektą, bet ir pritaikyti jį šiuolaikinėms reikmėms, kad jis būtų lankomas, gyvybingas ir naudingas. Tik tokiu atveju bus kuriamos pridėtinės vertės tiek kultūriniu, tiek ekonominiu, tiek socialiniu požiūriu. Sutvarkytas, bet neįveiklintas objektas yra statiškas ir nebylus, neiškomunikuojantis jokios reikšmingos žinutės. Paveldo komisijos 2023 m. rengtuose apdovanojimuose „Paveldo DNR“, kuriais įvertinti geriausiai tvarkomi kultūros paveldo objektai, labiausiai šioje srityje nusipelnę žmonės, sėkmingiausios iniciatyvos ir darbai, paveldo objektų įveiklinimas buvo vienas iš svarbiausių nominuotų paraiškų vertinimo kriterijų. Alytaus r. savivaldybėje esanti Kurnėnų Lauryno Radziukyno mokykla buvo viena iš trijų nominacijos „Objektai“ finalisčių – už vienintelės tokios mokyklos Lietuvoje autentiškumo išlaikymą ir jos unikalios istorijos išsaugojimą ateičiai. Tikimasi, kad prieš kelis metus puikiai sutvarkytame objekte, turinčiame didelį sociokultūrinį potencialą, bus sukurta aiški tolimesnio įveiklinimo strategija, vyks efektyvi objekto vadyba.

Apibendrinant tyrimo išvadas galima teigti, kad iniciatyvumas, kompetencija ir ilgalaikė vizija, bendrakūra bei efektyvus rezultato išnaudojimas – tai pagrindiniai principai, kurie apibūdina sėkmingas paveldosaugos strategijas, projektus ar bet kurią kitą veiklą, kurioje yra siekiama tvaraus ir ilgalaikio poveikio. Visi šie principai yra glaudžiai susiję ir papildo vienas kitą.

Paveldosaugoje iniciatyvumas reiškia aktyvų ir savanorišką veiksmą. Tai gali būti asmeninės, institucijų ar bendruomenių iniciatyvos, kuriomis siekiama išsaugoti ir pristatyti kultūros paveldą.

Kompetencija – tai žinių, įgūdžių ir patirties turėjimas, kurie būtini kultūros paveldo išsaugojimo ir valdymo procesams. Paveldosaugos specialistų kompetencija yra itin svarbi, kad būtų užtikrinta, jog visi apsaugos, tvarkybos ar valdymo darbai būtų atlikti pagal aukščiausius standartus, efektyviai ir atitiktų teisinius paveldo apsaugos reikalavimus. Todėl vietos specialistų kompetencijos ugdymui turi būti skiriamas tinkamas dėmesys.

Ilgalaikė vizija reiškia gebėjimą planuoti ir veikti taip, kad paveldosauginės iniciatyvos turėtų ilgalaikį ir tvarų poveikį. Tai strateginiai sprendimai, kurie užtikrins efektyvią kultūros paveldo objektų apsaugą ir jų išsaugojimą ateities kartoms. Prie ilgalaikės vizijos labai prisideda ir bendruomenės į(si)traukimas į paveldo saugojimo procesus. Svarbu, kad tai taptų ne tik valdžios institucijų, bet vietos gyventojų ir kitų suinteresuotų dalyvių atsakomybe.

Bendrakūra – tai bendradarbiavimas tarp įvairių suinteresuotų pusių: savivaldybių, valstybinių institucijų, vietos bendruomenių, nevyriausybinių organizacijų, privataus sektoriaus, siekiant bendro tikslo. Paveldosaugos srityje bendrakūra apima aktyvų bendradarbiavimą su visais, kuriems rūpi paveldo išsaugojimas. Tai ne tik paveldosaugos specialistų, bet ir vietos gyventojų, turistų, verslininkų ir kultūros organizacijų įtraukimas, kad būtų pasiekti paveldosaugos tikslai.

Efektyvus rezultato išnaudojimas reiškia, kad pasiekti rezultatai turi būti panaudoti optimaliu būdu, siekiant maksimalaus poveikio. Reikėtų atsižvelgti į tiesioginius pasiekimus (pvz., restauruotus paveldo objektus), ir atkreipti dėmesį kaip šie rezultatai bus naudojami tolimesnei paveldo sklaidai, švietimui, kultūriniam turizmui ar bendruomenės gerovei.

Visi šie principai padeda sukurti subalansuotą ir tvarų požiūrį į paveldosaugą, kai ne tik išsaugomos vertybės, bet ir prisidedama prie bendruomenės gerovės, vietovės ekonominio vystymosi ir kultūrinio tapatumo stiprinimo.

Informacijos šaltinių sąrašas

1. Savivaldybių paveldosauginis indeksas 2022. Prieiga per internetą: <https://www.kulturostyrimai.lt/visos-temos/kulturos-politika/savivaldybiu-paveldosauginis-indeksas-2022/>
2. Kultūros vertybių registras. Prieiga per internetą: <https://kvr.kpd.lt/#/static-heritage-search>
3. Kultūros paveldo atvirų duomenų portalas: Paveldotvarkos programos duomenų suvestinė. Prieiga per internetą: <https://paveldas.maps.arcgis.com/apps/dashboards/100521c834784a029015c4fdaf55c483>
4. Kultūros paveldo atvirų duomenų portalas: Neprižiūrimo kultūros paveldo svetainė. Prieiga per internetą: <https://experience.arcgis.com/experience/b4c79b5db0de4b58a916947e2ac2bafb>
5. Kultūros paveldo atvirų duomenų portalas: Inventoriaus duomenų suvestinė. Prieiga per internetą: <https://paveldas.maps.arcgis.com/apps/dashboards/2d172b0a0aec4ccba9b12b0607f539e4>
6. Alytaus m. savivaldybės tarybos 2019-11-28 sprendimas „Dėl Dėl Alytaus miesto savivaldybės paveldotvarkos programos patvirtinimo“. Prieiga per internetą: <https://e-tar.lt/portal/lt/legalAct/57a188f014e211ea9d279ea27696ab7b>
7. Alytaus m. savivaldybės administracijos struktūra. Prieiga per internetą: https://alytus.lt/lt/savivaldybes-administracija/organizacine-struktura/miesto-ukio-skyrius#sec_miesto-ukio-skyrius
8. Alytaus r. savivaldybės administracijos struktūra. Prieiga per internetą: <https://www.arsa.lt/index.php?3006530093>
9. Druskininkų savivaldybės administracijos struktūra. Prieiga per internetą: <https://druskininkusavivaldybe.lt/lt/kontaktai?sections=13&duty=&query=>
10. Lazdijų r. savivaldybės administracijos struktūra. Prieiga per internetą: <https://www.lazdijai.lt/struktura-ir-kontaktai/52/architekturos-ir-teritoriju-planavimo-skyrius/d5>
11. Varėnos r. savivaldybės administracijos struktūra. Prieiga per internetą: <https://varena.lt/kontaktai/saulius-korocejus/>
12. Alytaus m. savivaldybės administracijos vyr. specialisto atsakymas (gautas 2021-07-16 el. paštu)
13. Alytaus r. savivaldybės administracijos 2021-07-14 raštas Nr. (3.33)K-26-2959
14. Druskininkų savivaldybės administracijos 2021-07-20 raštas Nr. S12-2429
15. Lazdijų r. savivaldybės administracijos raštas (gautas 2021-10-04 el. paštu)
16. Varėnos r. savivaldybės administracijos Kultūros ir sporto skyriaus 2021-08-06 raštas Nr. PSD-2683-(16.8.)
17. Alytaus m. savivaldybės administracijos Miesto ūkio skyriaus vyriausiojo specialisto Nerijaus Abromaičio anketinės apklausos duomenys
18. Alytaus r. savivaldybės administracijos Komunalinio ūkio ir architektūros skyriaus vyriausioji specialistės Almos Kontrauskienės anketinės apklausos duomenys
19. Druskininkų savivaldybės administracijos Architektūros ir urbanistikos skyriaus vedėjo pavaduotojo – vyriausiojo architekto Viliaus Margelio anketinės apklausos duomenys
20. Lazdijų r. savivaldybės administracijos Architektūros ir teritorijų planavimo skyriaus vyriausiosios specialistės Rasos Kūlokaitės-Adomynienės anketinės apklausos duomenys
21. Varėnos r. savivaldybės administracijos Kultūros ir sporto skyriaus vyriausiasis specialisto Sauliaus Korocejaus anketinės apklausos duomenys
22. Paveldo komisijos apsilankymas objektuose 2024-06-04
23. Paveldo komisijos apsilankymas objektuose 2024-07-11
24. Pokalbis su Alytaus r. savivaldybės bendruomenių atstovais (2024-06-04)
25. Pokalbis su Druskininkų savivaldybės administracijos Architektūros ir urbanistikos skyriaus vedėjo pavaduotoju – vyriausiuoju architektu Viliumi Margeliu (2024-07-11)
26. Pokalbis su „Olita-Orany“ asociacijos vadovu Devidu Pinkevičiumi (2024-08-26)